

Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώ-
ποιο πάντων ὅσα τε γαῖα ἐπι πνείσεται
καὶ ἔσπει.

[Ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο
ἐλκενότερον (εὐτελέστερον) πλύσμι τρέφει
ἢ γῆ ἐξ ἐκείων, τὰ ὅποια ἀναπνέουσι καὶ
ἀύρουσι].

᾽Οδύσσεια σ. 130.

Ἄνθρωπος μὲν γὰρ οὐ παντὶ ζῷω,
ζῷον δὲ παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάσχει.

Ἄριστοτέλης

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΣΙΣ: ΑΓΓ. ΑΘ. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗ Ν. ΜΕΤΑΞΑ 29
1946

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

**ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ**

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώ-
ποιο πάντων ὅσα τε γαῖα ἐπι πνείειται
καὶ ἔρησι.

[Ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο
ἐλλεινότερον (εὐτελέστερον) πλάσμα τρέφει
ἢ γῆ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια ἀναπνέουν καὶ
σύρονται].

Ἕοδος σ. 130.

Ἄνθρωπος μὲν γὰρ οὐ παντὶ ζῷον,
ζῷον δὲ παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει.

Ἄριστοτέλης

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ: ΑΓΓ. ΑΘ. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗ Ν. ΜΕΤΑΞΑ 29

1946

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ πόλεμος ὡς δαιμονικὴ δύναμις κατέλαβε καὶ πάλιν ἐξ ἀπροόπτου τὴν ἀνθρωπότητα καὶ συγκλονίσας ἐκ θεμελίων τὰ πάντα ἐδημιούργησε τοσαύτην σύγχυσιν τῶν πνευμάτων καὶ ταραχὴν τῶν ψυχῶν, εὐλογον εἶναι διὰ πάντα τὸ ἐρώτημα, πόθεν ἐκπορεύεται τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο φαινόμενον καὶ ποία ἢ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.

Εἰς τὴν προκειμένην μελέτην, ἣ ὁποία ἔχει τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν πεδῖον ἐρεύνης, γίνονται ἀνάλυσις τοῦ ἐν λόγῳ φαινομένου καὶ ἐκτίθεται ὁ τρόπος γενέσεως καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ.

Ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, ὁ πόλεμος ἐξετάζεται ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς πλευρᾶς. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἐρευνῶνται τὰ ἐν τῷ ψυχικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τιθέμενα εἰς ἐνέργειαν δημιουργοῦν καὶ πραγματοποιοῦν διὰ τοῦ δυναμισμοῦ των τὸν πόλεμον. Περαιτέρω κρίνονται καὶ χαρακτηρίζονται αἱ ποικίλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πολέμου διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν πάντος εἶδους ψυχολογικῶν δεδομένων ἥτοι τῶν διδαγμάτων τῆς ψυχοπαθολογίας, τῆς ψυχολογίας τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου, τοῦ κράτους, τῆς μάξης κ. τ. τ. Νομίζω, ὅτι ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τὰ οὐσιώδη σημεῖα τοῦ θέματος ἐκτίθενται ἐπαρκῶς, ὥστε ἢ ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς πλευρᾶς κατανόησις τοῦ θέματος νὰ εἶναι πλήρης.

Ἐν Ἀθήναις Ἀπρίλιος 1946

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ πόλεμος εἶναι φαινόμενον λίαν στενῶς συνυφασμένον μετὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀνευρίσκομεν αὐτὸν εἰς τοὺς πλέον πρωτογόνους λαοὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς πᾶσαν βαθμίδα πολιτισμοῦ μέχρι τοῦ σημερινοῦ προηγμένου ἀνθρώπου. Οὐδεμία ἐποχὴ καὶ φυλὴ καὶ οὐδὲν εἶδος πολιτισμοῦ ὑστέρησεν τοῦ ἄλλου εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πολέμου. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου γένους εἶναι σειρά πολέμων, ἐκ τῆς ἐκβάσεως τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἐκάστοτε ἡ κοινωνικὴ διαμόρφωσις τῶν ἀνθρώπων ὠρισμένης ἐποχῆς καὶ κατ' ἀντανάκλασιν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος.

*
**

Ἡ ἔννοια τοῦ πολέμου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος. «Πόλεμος πάντων πατήρ» ἐδίδασκεν ὁ Ἡράκλειτος πρεσβεύων δι' αὐτοῦ, ὅτι ὁ πόλεμος τῶν στοιχείων εἶναι ἡ αἰτία τῶν ποικίλων φαινομένων τῆς ζωῆς καὶ τῶν γεγονότων ἐν τῇ φύσει.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ἡρακλείτου κατ' ἐπέκτασιν τῆς κυρίως σημασίας της ἀναφέρεται ὄντως εἰς τὴν μίαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, τὴν τοῦ πολέμου. Ἡ ἀντίθετος ταύτης, ἡ τῆς εἰρήνης, διέπει ἐπίσης ὡς ἀρχὴ τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν. Εἶναι δὲ οὐχὶ ὀλιγωτέρας ἀξίας καὶ ἰσχύος τῆς πρώτης, χρησιμεύσασα ὡς περιεχόμενον κοινωνικῶν, ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν συστημάτων καὶ ἐκδηλωθεῖσα πανεοιοτρόπως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος π. χ. εἰς τὸν σκοπὸν τῶν Ἀμφικτυονίων, τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν καὶ γενικώτερον ὡς περιεχόμενον τῆς παγκοσμίου ὑπὲρ τῆς εἰρήνης κινήσεως. Οὕτω ὁ πόλεμος καὶ ἡ εἰρήνη ἀποτελοῦσι τοὺς δύο πόλους μιᾶς ἀντιθέσεως. Μεταξύ

των δύο τούτων πόλων, τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐναντιοδρομίας τοῦ Ἡρακλείτου ἔζησεν ἡ ἀνθρωπότης μέχρι σήμερον.

* *

Ἄξιον προεισαγωγικῆς μνείας τυγχάνει, ὅτι ἐκ τῶν ἐμβίων ὄντων τρία εἶδη παρουσιάζουσι τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου. Ταῦτα εἶναι ὠρισμένον εἶδος μυρμηγκῶν, οἱ λεγόμενοι μυρμικά, αἱ ἄγριαί μέλισσαι καὶ οἱ ἄνθρωποι. Μόνον τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῶν ζῶων προβαίνουν εἰς ὀργανωμένην ἐξόντωσιν τῶν ὁμοφύλων των.

* *

Ἰδωμεν τὰ τοῦ πολέμου, ἅτινα ἀντιστρόφως λαμβανόμενα ἰσχύουσι διὰ τὴν εἰρήνην, ἂν καὶ εἰρήνη δὲν σημαίνει ἀπλῶς τὴν μὴ ὕπαρξιν πολέμου.

Ἐξετάσωμεν προηγουμένως, τί εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται ὁ πόλεμος.

Πόλεμος εἶναι ἡ ἐπίθεσις ἐνὸς λαοῦ ἐναντίον ἄλλου καὶ ἡ προσπάθεια κυριαρχίας ἐπ' αὐτοῦ διὰ τῆς θανατώσεως τῶν ζώντων καὶ καταστροφῆς τῶν ἀψύχων. Πόλεμος εἶναι ἡ ὀργανωμένη θανάτωσις ἀνθρώπων. Ἐπιγραμματικώτερον ὁ πόλεμος εἶναι φαινόμενον αὐτοκαταστροφῆς τῆς ἀνθρωπότητος.

Κύρια γνωρίσματα τοῦ πολέμου εἶναι τὸ φονεῦειν καὶ τὸ καταστρέφειν. Ὡς πρὸς τὰς καταστροφὰς ἐκ μέρους τῶν ἀντιμαχομένων, φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ μὴ πεπολιτισμένων καὶ πεπολιτισμένων λαῶν, διότι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐπιδίδονται μετὰ τοῦ ἰδίου ζήλου εἰς αὐτάς. Ὑπενθυμίζω τὰς καταστροφὰς τῆς Τροίας ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, τῆς Βαβυλώνος, τῶν Θηβῶν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μουμίου καὶ τὰς ἀπροσμετρήτους καταστροφὰς κατὰ τὸν τελευταῖον Εὐρωπαϊκὸν καὶ τὸν μόλις λήξαντα παγκόσμιον πόλεμον.

Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, κυρίως ἀπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, προσετέθη εἰς τ' ἀνωτέρω.

δύο κύρια γνωρίσματα τοῦ πολέμου καὶ ἕτερόν τι. Τοῦτο εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν ἀντιπάλων νὰ ἐπιρρίψῃ ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἱ ἀντίπαλοι κατηγοροῦν ἀλλήλους διὰ παντοειδεῖς παραβάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν κανονισμῶν τοῦ διεθνoῦς δικαίου¹ καὶ προβαίνουν συστηματικῶς εἰς διαδόσεις ψευδῶν φημῶν καὶ παντούϊων ψευδολογιῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὑποβιβάσεως τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἐχθροῦ. Διήλθομεν νῦν νέαν περίοδον πολέμου, καθ' ἣν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐπανελήφθησαν μετ' ἐξαιρετικῆς σφοδρότητος ὑπὸ λαῶν πρώτων εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ πολιτισμοῦ.²

* *

Ἡ συνεχῆς ἐμφάνισις τοῦ πολέμου εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἀδιακρίτως φυλῆς, τόπου καὶ ἐποχῆς σημαίνει ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι πρόκειται περὶ φαινόμενου ἀπορρέοντος ἐκ τῆς ψυχοφυσικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢτοι περὶ φαινομένου ψυχοφυσικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ψυχοφυσικὸν ὄν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικόν, ὁ πόλεμος δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ψυχοφυσικὸν ἅμα καὶ κοινωνικὸν φαινόμενον. Ὡς ἐκ τούτοις πρὸς τὸν σκοπὸν ἐξετάσεως καὶ ἀναλύσεως τοῦ πολέμου, δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστάσιος τοῦ ἀνθρώπου τόσοσιν αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ὅσον καὶ τὰς ψυχικὰς ἐκείνας ἐκδηλώσεις αὐτοῦ, αἵτινες ἀπορρέουν καὶ αἰτιολογοῦνται ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ περι-

(1) Οὐσιαστικῶς ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι παραβαίνουν τὸ διεθνὲς δίκαιον, ἀλλὰ κατηγοροῦν τὸν ἀντίπαλον ὡς μόνον παραβάτην.

(2) Ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν, παραμέρισαν ταύτην ἐντελῶς, προκειμένου νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς ἐχθροὺς των καὶ ἐπεξετάθησαν εἰς πράξεις καὶ ἐνεργείας, αἵτινες εἰς παρωχημένους πολέμους δὲν συνηθίζοντο. Ἐνῶ π. χ. ἄλλοτε ὁ ἅμαχος πληθυσμὸς (αἱ γυναῖκες τὰ παιδιά) τὰ Νοσοκομεῖα ἐτύγχανον σεβασμοῦ, ἐνῶ περὶ ἠθικῆς τοῦ ἀντιπάλου δὲν ἐγένετο λόγος, σήμερον δὲν συμβαίνει τοιοῦτον τί. Εὐλόγως ἀναλογίζεται τις εἰς ποῖον σημεῖον καταπτώσεως ἔχουν φθάσει τὰ πεπολιτισμένα κράτη, ὥστε νὰ μεταχειρίζονται οὐ μόνον τὸ φονεῦειν καὶ καταστρέφειν, ἀλλὰ καὶ τὰ παντὸς εἶδους δόλια μέσα.

βάλλοντος. Οὕτω θέλουσιν καθορισθῆ τὰ ψυχικά καὶ κοινωνικά στοιχεῖα, ὑπὸ τῶν ὁποίων καθορίζεται ὁ πόλεμος.

Ἐπάρχουσι πολλαὶ πλευραὶ ἐξετάσεως τοῦ πολέμου. Τοιαῦται εἶναι ἡ ἱστορική, ἡ πολιτική, ἡ οἰκονομολογική, ἡ κοινωνιολογική, ἡ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου, ἡ τῆς ψυχολογίας τῆς μάζης, ἡ τῆς ψυχοπαθολογίας κ. ο. κ. Μόνη ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω εἶναι μονομερής, συμπληροῖ ὁμως τὰς ἄλλας.

Ἀναλόγως τῆς πλευρᾶς ἀφ' ἧς ἐξετάζεται τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου, ἐξαίρονται ὠρισμένοι παράγοντες προκλήσεως αὐτοῦ. Δι' ὃ σχετικῶς πρὸς τὸ ὄντως πολυσύνθετον πρόβλημα τοῦ πολέμου, αἱ γνώμαι εἶναι ποικίλαι. Οὕτω λόγου χάριν οἱ κοινωνιολόγοι καὶ οἱ οἰκονομολόγοι, ἐρμηνεύουσι τὸν πόλεμον διὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν παραγόντων, δοθέντος ὅτι τὸ κίνητρον τοῦ πολέμου πιθανὸν νὰ ποικίλῃ ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περιπτώσιν, ἐνέχει ὁμως πάντοτε ὡς σκοπὸν τὴν ὠφελιμότητα οἰουδήποτε εἴδους, κυρίως τὴν ὕλικήν. Ὁρισμένοι κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὄροι ἄγουσιν εὐχερέστερον λαὸν τινὰ εἰς πόλεμον π. χ. ἡ ἱμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ. Οὕτω τὰ αἷτια τοῦ πολέμου εἶναι διάφορα ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ πολέμου π. χ. τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου, τοῦ ἀμυντικοῦ, τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κ. ο. κ. Ἐν τῇ ἐξετάσει δηλαδὴ τοῦ πολέμου ἀνευρίσκομεν ποικίλους γενεσιουργοὺς αἰτίας, αἱ πλεῖστα τῶν ὁποίων, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, εἶναι ἐξωτερικαὶ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος προερχόμεναι.

Ἐκτὸς ὁμως τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ὁ λόγος ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ, ἡ ψυχολογικὴ ἔρευνα φέρει εἰς φῶς ὡς κίνητρα τοῦ πολέμου ψυχικά στοιχεῖα ὑποκινούμενα καὶ ἀναζωπυρούμενα μὲν ἐκάστοτε ὑπὸ ἐξωτερικῶν αἰτίων αὐτοφυῶς ὁμως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχοντα. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην θὰ ἐξετασθῶσιν καὶ θὰ ἐρευνηθῶσιν κυρίως τὰ ψυχικά ταῦτα στοιχεῖα χωρὶς νὰ παραλείπεται, ὅπου δεῖ, ἡ μνημόνευσις τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον θὰ ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου, διότι τὸ ἄτομον ἀποτελεῖ τὴν συγκριμμένην πραγματικὴν μονάδα, ἐξ ἧς ἐκπορεύονται πάντα τὰ λοιπὰ δηλαδή οἱ θεσμοί, τὸ κράτος κ. τ. τ. Ἐκ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου θὰ καθορισθοῦν αἱ ἐκδηλώσεις ἐκεῖναι εἴτε πρωτογενεῖς εἶναι αὐταί, εἴτε δευτερογενεῖς (διὰ ἐπιδράσεως δηλαδή τοῦ περιβάλλοντος ἐπερχόμεναι), αἵτινες ἔχουσιν αἰτιολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ τὸ ἄτομον ζῶν ἐν κοινωνίαις συγκροτεῖ ἀφ' ἑνὸς τὴν μάζαν, τῆς ὁποίας ἡ ψυχολογία εἶναι διάφορος τῆς τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐνιαίαν ὁλότητα τοῦ Κράτους. Συνεπῶς διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ φαινομένου τοῦ πολέμου ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δεόν νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου, τῆς ψυχολογίας τῆς μάζης καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ Κράτους. Ἐπίσης ἀπαραίτητος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ πολέμου εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς ψυχοπαθολογίας, ἥτις μετὰ τῆς ψυχολογικῆς ἐξετάσεως, ἀποτελεῖ τὴν ἰατρικὴν πλευρὰν τοῦ ζητήματος. Πάντων τῶν δεδομένων τούτων θὰ γίνῃ μνεία ἐν τοῖς κατωτέρω.

*
* *

Προεισαγωγικῶς εἶναι σκόπιμον νὰ λεχθοῦν τινὰ ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων, δηλαδή τοῦ Κράτους ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀτόμου.

Τὸ Κράτος ¹ ἔχει θεσπίσει ὠρισμένους τυποποιημένους νόμους καὶ θεσμοὺς διὰ τῶν ὁποίων διαθέτει οὕτως ἢ ἄλλως τὰ ἄτομα καὶ ρυθμίζει τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν. Τὸ Κράτος π. χ. διδάσκει καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἠθικὴν εἰς τὰ ἄτομα, δεσμεύει ἐν πολλοῖς τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. ²

(1) Τὸ Κράτος ὡς σύνολον ἀτόμων εἶναι ὡσαύτως πραγματικότης τις.

(2) Αἱ πράξεις τῶν ἀτόμων ἔχουσιν ἀπήχησιν ἐπὶ τοῦ συνόλου καὶ χαρακτηρίζουσιν αὐτό. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὅ,τι ποιεῖ τὸ ἄτομον ποιεῖ καὶ τὸ σύνολον καὶ συνεπῶς ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὸ ἄτομον ὡς πρὸς τὴν νοοτροπίαν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ, ἰσχύει διὰ τὸ ὅλον. Ἀντιθέτως δὲ ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὸ ὅλον ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἄτομον.

Εἶναι ὁμῶς ἄξιον μνείας ὡς ἀποτελοῦν περίεργον ἀντίθεσιν μεταξύ ἀτόμου καὶ Κράτους τὸ γεγονός, ὅτι ὡς πρὸς ἐκδηλώσεις τινὰς, τὸ ἰσχύον διὰ τὴν ὁλότητα, δηλαδή τὸ Κράτος, δὲν ἰσχύει διὰ τὸ μεμονωμένον ἄτομον. Οὕτω, ἵνα ἀναφέρω τι συγκεκριμένον, εἶναι δυνατὸν ν' ἀπογορευῆται τι εἰς τὸ ἄτομον, νὰ ἐπιτρέπηται δὲ τοῦτο εἰς τὸ Κράτος. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ ἄτομον ἀπαγορεύεται τὸ φονεῦν. Τὸ Κράτος διατηρεῖ ἑαυτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ φονεῦν, ὅπου νομίζει τοῦτο ἐπάναγκες (ἀποφασίζει τὸν θάνατον ἀτόμου τινός). Τὸ ἄτομον οὐδὲν ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ξένης ἰδιοκτησίας. Τὸ Κράτος ἐπιτρέπει ἑαυτῷ ἐπέμβασιν εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀτόμων, ὅταν θεωρῇ ταύτην ἀναγκαίαν π. χ. ἀπαλλοτριοῖ, κατάσχει γαίας, ἐπιτάσσει τὰ ζῶα, τὰ εἰσοδήματα, τὴν περιουσίαν τῶν ἀτόμων.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν πόλεμον εἶναι ἐκδηλωτέρα ἢ διαφορὰ μεταξύ ἀτόμου καὶ Κράτους.

Τὸ πολεμοῦν Κράτος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ φονεύσῃ, νὰ καταστρέψῃ, νὰ ἀδικήσῃ, νὰ μὴ τηρήσῃ συμφωνίαν, νὰ καταλάβῃ τὰς χώρας ἄλλου Κράτους, ἐν ἄλλοις λόγοις νὰ προβῇ εἰς πράξεις, αἵτινες ἀπαγορεύονται εἰς τὸ μεμονωμένον ἄτομον.

Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς συμπεριφορᾶς μεταξύ ἀτόμου καὶ Κράτους ἀναφέρεται εἰς πράξεις αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς μὴ ἠθικάς, αἵτινες ὁμῶς ἐφ' ὅσον διαπράττονται ὑπὸ τοῦ συνόλου, παύουν νὰ θεωροῦνται μὴ ἠθικαὶ καὶ παράνομοι. Τὸ κράτος ἐν καιρῷ εἰρήνης διδάσκει τὴν ἠθικὴν, τὸ ἴδιον ἐν καιρῷ πολέμου ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα Κράτη δὲν πράττει συμφώνως πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ὁ πόλεμος ὡς ἐκδηλώσις τοῦ συνόλου παρουσιάζεται οὕτω ὡς ἡ ἀντίστροφος ὄψις τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀτόμου.

Καὶ ἄλλη τις διαπίστωσις καθιστᾷ πρόδηλον τὴν διαφορὰν μεταξύ Κράτους καὶ ἀτόμου καὶ νοητὴν τὴν ἀνωτέρω ἀντίθεσιν ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ἀτόμου καὶ Κράτους.

Τὰ Κράτη εἰς τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις των δὲν διέπονται ὑπὸ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ὡς τὸ ἄτομον εἰς τὰς σχέ-

σεις του πρὸς τὰ λοιπὰ ἄτομα. Ὁ ρυθμιστὴς τῶν σχέσεων τῶν κρατῶν τόσον ἐν καιρῷ εἰρήνης, κυρίως ὅμως ἐν καιρῷ πολέμου εἶναι τὸ συμφέρον των, διὰ τὸ ὅποιον μεριμνοῦν ἀσχέτως τῶν ἠθικῶν νόμων. Ἐκ τούτου προέρχεται ἡ συχνὴ ἀλλαγὴ πολιτικῆς κατευθύνσεως τῶν Κρατῶν καὶ ἡ ἀστάθεια εἰς τὰς σχέσεις των, ἡ ἐπιβουλεύσεις ἀλλήλων, ἡ δυσπιστία, ἡ ἔντεχνος ὑφαρπαγὴ ὠφελειῶν. Τὸ Κράτος δηλαδὴ διὰ τὰ ἴδια ἄτομα εἶναι διδάσκαλος τῆς ἠθικῆς. Αὐτὸ τοῦτο εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὰ ἄλλα Κράτη δὲν ἐφαρμόζει ὅσα διδάσκει. Τὴν συμπεριφορὰν τῶν Κρατῶν πρὸς ἀλλήλα θὰ ἠδύνατό τις νὰ παραλληλίσῃ πρὸς τὴν ἄνευ ἠθικῆς συμπεριφορὰν τῶν ἀτόμων πρὸς ἀλλήλα. Βάσει τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἄτομον ἔχει ἀχθῆ εἰς ἠθικὴν τινα ἀνωτερότητα, ἡ ὁλότης παρουσιάζεται εἰσέτι καθυστερημένη ἠθικῶς. Ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ τοῦ συνόλου εἶναι εἰσέτι πρωτόγονος.¹

*
* *

Ἄς εἰσέλθωμεν νῦν εἰς τὴν κυρίως ψυχολογίαν τοῦ πολέμου. Ταύτης διακρίνομεν τὴν ψυχολογίαν τῆς περιόδου τῆς προετοιμασίας τοῦ πολέμου καὶ τὴν τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ.

Ἐν ἀρχῇ κατὰ τὴν περίοδον τῆς προετοιμασίας παρατηρεῖ τις, ὅτι τὰ ἄτομα λαοῦ τινὸς, εἰρηνικὰ μέχρι τινὸς, ἀρχίζουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐμποτίζωνται ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ πολέμου. Ἐν τέλει καταλαμβάνονται πλήρως ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ιδέας καὶ τείνουν ἀκατασχέτως πρὸς πραγματοποιήσιν αὐτῆς.

Ἡ κατάληψις τῶν ἀτόμων λαοῦ τινὸς ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ πολέμου ἀποτελεῖ τὸ ψυχικὸν φαινόμενον τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς καὶ τοῦ μονοϊδεασμοῦ. Ὁ μονοϊδεασμὸς εἶναι ἡ κυριαρχία, εἰς ἓν ἢ πλεῖστα ἄτομα μιᾶς καὶ μῶνης ιδέας, ἐν τῷ προκειμένῳ τῆς τοῦ πολέμου.

Ταῦτα ἀφοροῦν κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐπιτιθέμενον λαόν, γεννῶνται ὅμως καὶ εἰς τὸν ἀμυνόμενον.

(1) Τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ὑπὸ τῶν δεδομένων τῆς ψυχολογίας τῆς μάχης.

Ἐτέρα ψυχικὴ ἐκδήλωσις τῆς αὐτῆς περιόδου εἶναι ἡ δημιουργία εἰς ἅπαντα τὰ ἄτομα τῆς ιδέας τῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ ιδέα αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πολλάκις εἶναι σφαλικά, ὁ δ' ἐπιθυμῶν τὸν πόλεμον λαὸς αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὑπεροχώτερον τοῦ ἀντιπάλου, χωρὶς πράγματι νὰ εἶναι. Οὕτως ὅμως ἢ ἄλλως ἡ ιδέα τῆς ὑπεροχῆς συνιστᾷ ψυχικὸν γεγονός χρησιμεῦον ὡς προϋπόθεσις τῆς ἀποφάσεως πρὸς πόλεμον. Οὐδεὶς λαὸς αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἀσθενῆ προβαίνει εἰς πόλεμον.

Ἡ ιδέα τῆς ὑπεροχῆς συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἄλλης ἐκείνης ψυχικῆς ἐκδηλώσεως, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν τάσιν πρὸς ἐπιβολὴν καὶ κυριαρχίαν. Εἰς πάντα ἄνθρωπον ὑπάρχει ἔμφυτος ἡ τάσις πρὸς ἐπιβολὴν καὶ κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ ἀποτελεῖ κίνητρον πολλῶν προσπαθειῶν καὶ πράξεων. Καὶ οἱ λαοὶ διέπονται ὑπὸ τῆς αὐτῆς τάσεως καὶ οὐκ ὀλίγοι πόλεμοι ἔχουσιν ὡς ψυχολογικὴν ἀφειτηρίαν τὴν ψυχικὴν ταύτην τάσιν.

Δέον ἐνταῦθα νὰ μνημονευθῆ καὶ ἕτερα τὶς ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου, ἧτις ἔχει σημασίαν διὰ τὴν γένεσιν τοῦ πολέμου. Ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ὁμοίους του κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, δεύτερον διὰ τὰ πνευματικά προσόντα καὶ τελευταῖον διὰ τὰ ψυχικά. Ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζει, ὡς γνωστόν, ἀνοχὴν τινὰ ἔναντι τῶν συνανθρώπων του π. χ. ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς, πολιτικὰς, καλλιτεχνικὰς διαφορὰς του. Ἡ ἀνοχὴ ὅμως αὕτη παύει ὡς πρὸς τὰ ὑλικά ζητήματα, ὁπότε εὐχερῶς ἐπακολουθεῖ σύγκρουσις διὰ τὴν διασφάλισιν τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ ἐν γένει ἀνάπτυξις ἐχθρικῶν συναισθημάτων π. χ. φθόνου διὰ τοὺς ὑλικῶς ὑπερέχοντας. Περιέργως ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἄλλων εἰς μικρότερον βαθμὸν προκαλεῖ τὸν φθόνον καὶ τὴν διένεξιν. Τὰ ψυχικά δὲ προτερήματα π. χ. ἡ φιλιάνθρωπος διάθεσις ἢ ἄλλη τις ἀρετὴ ἐπ' ἐλάχιστον ἢ μάλλον οὐδόλως ἄγουσιν εἰς ἀντίθεσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν καὶ διὰ τὰ Κράτη, διότι, ὡς ση-

μειωθῆ, ὅτι αἱ ἀφορμαὶ τῶν διαπληκτισμῶν καὶ διενέξεων μεταξὺ τῶν ἀτόμων, περιέχουσιν ἐν μικρογραφίᾳ τὰς ἀφορμὰς τῶν πολέμων μεταξὺ τῶν Κρατῶν. Ὡς τὰ ἄτομα οὕτω καὶ τὰ Κράτη συγκρούονται πρὸς ἄλληλα πρῶτον διὰ τὰς ὑλικὰς, ἐλάχιστά διὰ τὰς πνευματικὰς διαφορὰς τῶν, οὐδόλως διὰ τὰς καθαρῶς ψυχικὰς.

* * *

Ὅσα ἀνωτέρω ἐξετέθησαν περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τοῦ πολέμου, ἀποτελοῦσιν τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῶν ἀτόμων ὡς γνωρίσματα αὐτῆς καὶ ὡς ψυχικαὶ προϋποθέσεις τοῦ πολέμου.

Ἡ δημιουργία τῶν ψυχικῶν τούτων προϋποθέσεων δὲν τελεῖται αὐτομάτως, οὐδὲ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ τῇ ὑποθάψει ἐξωτερικῶν ὄρων καὶ παραγόντων, οἵτινες μεταβάλλουσιν τὴν ὁμαλὴν ψυχικὴν κατάστασιν τὴν ὑπάρχουσαν κατὰ τὴν εἰρήνην καὶ δημιουργοῦν τὰς μνημονευθείσας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις.

Οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι οἱ δημιουργοῦντες ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ἰδέαν καὶ ἐν γένει τῆς πρὸς τὸν πόλεμον ψυχικῆς κατάστασιν εἶναι ποικίλοι. π. χ. ὁ οἰκονομικὸς συναγωνισμὸς, ἡ ἔνεκεν βιωτικῶν λόγων ἀνάγκη ἐπεκτάσεως, ἡ ἐπιζήτησις ἢ διατήρησις τῆς ἰσχύος καὶ ὑπεροχῆς, ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας κ. ο. κ.

Οἱ ἐξωτερικοὶ οὗτοι λόγοι ἀναλυόμενοι δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν ἀμιγεῖς ἐξωτερικοὶ, ἀλλὰ τινὲς τούτων, ἐμπεριέχουσιν ἤδη πρωταρχικῶς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας ψυχικοὺς συντελεστάς, οὕτως ὥστε πολλάκις δὲν δύναται νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ ἐσωτερικῶν (ψυχικῶν) καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων τοῦ πολέμου.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τοῦ πολέμου ἰσχύουσι διὰ τε τὸν ἐπιτιθέμενον καὶ διὰ τὸν ἀμυνόμενον. Ἄλλως ὁ μὲν ἐπιτιθέμενος δὲν θὰ προέβαινε εἰς πόλεμον, ὁ δὲ ἀμυνόμενος θὰ ὑπέκυπτε ἄνευ πολέμου.

*
*
*

Ἡ ἔρευνα τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῶν ἀτόμων κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ πολέμου φέρει εἰς φῶς ἄλλου εἴδους ψυχικὰς ἐκδηλώσεις, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὑπὸ πολλῶν ὡς κύρια αἷτια αὐτοῦ.

Ἡ ψυχολογία τῶν πολεμούντων ἀνθρώπων εἶναι ἢ αὐτῇ, εἴτε πρόκειται περὶ ἐπιτιθεμένου ἢ ἀμυνομένου λαοῦ. Στοιχεῖα δὲ καὶ γνωρίσματα αὐτῆς εἶναι ὡς γνωστὸν τὸ φονεύειν καὶ τὸ καταστρέφειν.

Οἱ ἄνθρωποι ἄρχονται τῆς ἀλληλοκτονίας καὶ καταστροφῆς μετὰ τελικὸν σκοπὸν τὴν ἐξόντωσιν καὶ ἐκμηδένισιν τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν καὶ καταστροφήν, ἢ ἱκανότης πρὸς διάπραξιν φρικαλεοτήτων καὶ ἢ ἀντοχὴ εἰς αὐτάς εἶναι τοσοῦτου βαθμοῦ, ὥστε διαπορεῖ τις, πῶς εἶναι δυνατόν οἱ μέχρι τοῦδε ἤρεμοι καὶ πρᾶοι ἄνθρωποι νὰ παρουσιάσωσι ἐξαίφνης τοιαύτας ἀγρίας ιδιότητας, δοθέντος ἐπὶ τούτοις ὅτι παραλλήλως πρὸς τ' ἀνωτέρω τὰ συναισθήματα συμπαθείας καὶ ἀγάπης ἔναντι τῶν ἀνθρώπων ἐξανεμίζονται, αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἐπιταγαὶ καταργοῦνται καὶ πλήρης ψυχικὴ ἀναισθησία ἔναντι παντὸς καλοῦ, ἠθικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου καταλαμβάνει τοὺς πολεμοῦντας. " Ἄς προστεθῇ εἰς ταῦτα ἡ ἔλλειψις ἐπιγνώσεως τῶν διαπρατομένων κακῶν, (ἀντιθέτως ὑπάρχει συναίνεσις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως), ἵνα συμπληρωθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ πολεμοῦντος ἀνθρώπου. Πᾶσαι αἱ ἐν λόγῳ ἐκδηλώσεις περιλαμβάνονται ὑπὸ τὸν γενικὸν ὄρον τοῦ σαδισμού, ὅστις πληροῖ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων καὶ ὡς συνόλου. " Ἄς σημειωθῇ, ὅτι κατὰ τὸν πόλεμον οὐδεμία διάκρισις ὑπάρχει ὡς πρὸς τὰς ἀνωτέρω ψυχικὰς ἐκδηλώσεις μεταξὺ πεπολιτισμένων καὶ πρωτογόνων. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ συμπεριφέρονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διότι ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ εἶναι τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ πολέμου, ὅστις ἄλλωστε ἐν τῇ οὐσίᾳ εἶναι, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ἐπαναγωγὴ εἰς πρωτόγονον κατάστασιν.

Κατὰ τὸν πόλεμον τὸ ἐνστικτὸν τῆς αὐτοσυντηρήσεως.

ὀφίσταται μείωσιν ἢ ἐξαφάνισιν. Δι' ὃ οἱ πολεμοῦντες ἐκτίθενται ἄνευ διασταγμοῦ εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς των. Ἡ ἐνεργὸς διατήρησις τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως θὰ ἀνεχαίτιζε τοὺς πολεμοῦντας εἰς τὴν ἐκτέλησιν τοῦ πολέμου. Κατὰ τὸν πόλεμον δηλαδή τὰ ἄτομα δρῶσι παρὰ τὰς ἐνστίκτους διαθέσεις τῶν π. χ. φονεύονται παρὰ τὸ ἐνστίκτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως.

* *

Ἐξεταστέον νῦν διατὶ ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται τοιοῦτος κατὰ τὸν πόλεμον καὶ ἀναπτύσσει τοιαύτας καταστρεπτικὰς ἰδιότητας.

Εὐλογος εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ ἡ σκέψις, ὅτι αἱ κατὰ τὸν πόλεμον ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις ἀναβλύζουσιν ἐκ πηγῆς τινὸς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἄλλως δὲν θὰ εἶχεν οὗτος τὴν ἰκανότητα νὰ παρουσιάζη τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολέμου. Ἴνα ἐκδηλωθῇ τι, πρέπει νὰ ἐνυπάρχη, ἄλλως δὲν θὰ ἐξεδηλοῦτο ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν οἴουδήποτε ἐξωτερικοῦ γεγονότος.

Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος ὑπάρχουσι δύο ἀντιτιθέμεναι ἀπόψεις. Πρῶτον ἡ ψυχολογικὴ ἄποψις ἀφορμωμένη ἀπὸ τῆς ἐρεῦνης τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, πρωτογόνου καὶ πεπολιτισμένου, καὶ δεύτερον ἡ κοινωνιολογικὴ ἢ μελετώσα κυρίως τοὺς κοινωνικοὺς ὄρους. Ἐκάστη τούτων κρίνει διαφοροτρόπως τὴν γένεσιν τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ψυχικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν γένει τὸ ὅλον φαινόμενον τοῦ πολέμου.

(1) Ἡ ἐξάλειψις τῆς ἰδέας τοῦ ἰδίου θανάτου εἰς τὸν πολεμοῦντα ἔχει, ὡς φαίνεται, ὡς πηγὴν τὸ αἶσθημα περὶ τοῦ μὴ θανάτου τοῦ ἐγώ, ὅπερ ὑπάρχει εἰς τὸ ἀσυνείδητον παντὸς ἀνθρώπου. Κυρίως ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος δὲν ἔχει πλήρη καὶ σαφῆ ἰδέαν τοῦ θανάτου τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τὸν πολιτισμένον εἶναι αὕτη ὡσαύτως οὐχὶ ἐνεργός. Ἐξουδετεροῦται δὲ τελείως εἰς τὸν πολεμοῦντα, ὅστις δὲν λαμβάνει καθόλου ὑπ' ὄψιν τὸν θάνατον, ὡσεὶ νὰ μὴν ὑπῆρχε δι' αὐτόν. Ὁ Εὐριπίδης λέγει «ὅταν γὰρ ἔλθῃ εἰς ψῆφον λεῶ, οὐδεὶς ἐθ' αὐτοῦ θάνατον ἐκλογίζεται, τὸ δυσχερὲς δὲ τουτ' εἰς ἄλλον ἐκτρέπει» Ἰκέτιδες 481.

Κατὰ τὴν ψυχολογικὴν καθόλου ἄποψιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἄγριον ὄν, ἔχον ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐμφύτους ιδιότητας τὴν σκληρότητα, τὸ μῖσος, τὴν ἔνστικτον τάσιν τῆς ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς, ὁ δὲ πόλεμος εἶναι ἐξωτερικεῦσις τῶν ψυχικῶν τούτων ιδιοτήτων καὶ τοῦ κακοῦ ἤθους του.

Κατὰ τὴν κοινωνιολογικὴν δοξασίαν ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἀγαθός καὶ εἰρηνικός, ἡ σκληρότης δὲ αἰ βιαιοπραγία καὶ οἱ πόλεμοι εἶναι συνέπειαι τῶν κοινωνικῶν ὄρων διαβιώσεως αὐτοῦ ἰδίως τῶν οἰκονομικῶν καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ.

* * *

Ἀναφορικῶς πρὸς ὅσα ἡ ψυχολογικὴ ἄποψις ἐκπροσωπεῖ, γνωρίζομεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ τῶν ποικίλων ἔνστικτων κέκτηται τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς κοινωνικότητος. Τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως χρησιμεύει εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου. Τὸ τῆς κοινωνικότητος δημιουργεῖ τὴν ἐν κοινωνίαις συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων.

Γίνεται δὲ δεκτόν, ὅτι τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἐνέχει ἀποκλειστικῶς ἐγωϊστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια συνοδεύονται ὑπὸ ἐπιθετικῆς τάσεως ἐναντίον τοῦ περιβάλλοντος, ἐμψύχου καὶ ἀψύχου. Διὰ τῆς ἐπιθετικῆς κατὰ τοῦ περιβάλλοντος δράσεως ἐπιτυγχάνεται ἡ κατάκτησις τούτου καὶ ἡ προσπόρισις ἐξ αὐτοῦ τῶν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου ἀναγκαίων. Ἡ ἐπιθετικὴ τάσις διεξάγεται μετὰ σκληρότητος καὶ καταστρεπτικότητος· στρεφομένη δὲ κατὰ τοῦ περιβάλλοντος ἀπολήγει μοιραίως εἰς βάρος αὐτοῦ, διότι ἐκ τούτου θὰ ληφθῆ καὶ θὰ ἀφαιρεθῆ, ὅ,τι ἀναγκαῖοι εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἡ ἐπιθετικὴ τάσις ἐκάστου ἀνθρώπου ἀπολήγει εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Τοῦτο ὄντως συμβαίνει ἐν τῇ ζωῇ καθόλου καὶ τῇ κοινωνικῇ ζωῇ. Ἐπομένως ἡ ἐπιθετικὴ τάσις εἶναι ταυτοχρόνως καταστρεπτικὴ διὰ τὸ περιβάλλον.

Ἐναντίως ἐκ τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς κοινωνικότητος, δι' οὗ συνδέονται τὰ ἄτομα εἰς κοινωνίας, ἐκπορεύονται αἱ πολλαπλαῖ ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικότητος τοὔτέστιν τῆς φιλαλληλίας, τῆς αὐτοθυσίας χάριν τῶν ἄλλων κ.ο.κ. ¹

Τὰ δύο ἀνωτέρω ἐνστικτικὰ ἀντιτίθενται πρὸς ἄλληλα. Κατάλληλον κρᾶμα ἐξ ἀμφοτέρων ἀποδίδει τὸν ὀμαλὸν ἄνθρωπον, ὅστις εἶναι ἐπωφελὴς εἰς ἑαυτὸν χωρὶς νὰ εἶναι ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὁ ἑτεροβαρὴς τονισμὸς δὲν ἀποτελεῖ εὐδόκιμον σύμπτωσιν πραγμάτων.

Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρουν αἱ ἐπιθετικαὶ καὶ καταστρεπτικαὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες στρεφόμεναι, ὡς ἐλέχθη, ἐναντίον τοῦ περιβάλλοντος ἐμψύχου καὶ ἀψύχου, συνεπάγονται ποικίλας καταστροφάς.

Αἱ ἐν λόγῳ τάσεις ἔμφυτοι οὔσαι κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἄποψιν ἐκληρονομήθησαν εἰς τὸν σημερινὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον παρὰ τῶν πρωτογόνων προγόνων του. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἦτο ἄγριος, ἐπιθετικὸς καὶ καταστρεπτικὸς. Λόγῳ τῆς ζωῆς τὴν ὁποίαν ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διάγῃ ἐν μέσῳ τῆς ἀγρίας φύσεως, εἶχε συνεχῆ ἀπασχόλησιν τὸ φονεύειν οὐ μόνον τὰ διάφορα ἄγρια ζῶα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὁμοφύλους του, ἵνα προφυλάσσηται ἀπὸ τῶν ἐξ αὐτῶν κινδύνων.

Γνωρίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐθίμων τῶν σημερινῶν πρωτογόνων καὶ συνάγομεν καὶ διὰ τὸν πάλαι πρωτόγονον, ὅτι ἀπετέλει διὰ τοὺς ὁμοφύλους του λίαν ἐπικίνδυνον ὄν ὡς καὶ ὁ σημερινὸς πρωτόγονος. Γενικῶς εἶπειν, ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ ζῶα ἔχουν ἐνστικτον ἀπώθησιν νὰ ἐπιτίθενται καὶ νὰ φονεύωσι τὰ ὅμοια αὐτῶν, ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον στερεῖται τῆς ἀπωθήσεως ταύτης, ἀλλ' ἔχει ροπὰς κατευθυνομένας κατ' ἐξοχὴν ἐναντίον τῶν ὁμοφύλων του.

Ὁ σημερινὸς πολιτισμένος ἄνθρωπος προαχθεὶς ἐκ πρωτογόνου καταστάσεως διετήρησεν ἐκ κληρονομίας εἰς

(1) Ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἐνέχει καλὰς καὶ κακὰς ιδιότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν αὐτοφυῶς.

τὸ ἀσυνείδητόν του πολλάς πρωτογόνους ροπὰς ἐν αἷς καὶ τὰς ἐπιθετικὰς καὶ τὰς καταστρεπτικὰς. Εἶναι δὲ κυρίως, ὡς διδάσκει ἡ ἀναλυτικὴ ψυχολογία, τὸ ὁμαδικόν (ἀθροιστικόν) ἀσυνείδητον, τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχει τὰ καταστρεπτικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὡς ἔνστικτοι πρωτόγονοι δυνάμεις ἐκδηλοῦνται κατὰ τὸν πόλεμον.

Αἱ ἐν λόγῳ πρωτόγονοι δυνάμεις τείνουσι πάντοτε πρὸς ἐξωτερικευσιν καὶ ὀδηγοῦσιν εἰς τὰς καταστρεπτικὰς πράξεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν. Τὸ *HOMO HOMINIS LUPUS EST* ἐπικυρούμενον ὑπὸ τῶν γεγονότων τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς διὰ τὸ ἄτομον καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας διὰ τὰ Κράτη ἀποτελεῖ ἐπιγραμματικὸν χαρακτηρισμόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄν πρᾶον καὶ καλόηθες, ἀλλὰ ἄγριον, ἐπιθετικὸν καὶ καταστρεπτικόν. Οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν ὡς ἐχθροὺς καὶ φοβοῦνται τοὺς ὁμοίους των καὶ τὴν κακίαν των, ἐξ ἧς πλεῖστα κακὰ προκύπτουσιν δι' ἀλλήλους. Δι' ὃ ἡ δυσπιστία ἐναντι ἀλλήλων, ἡ προφύλαξις, ὁ ἐξοπλισμός.¹

Τὴν φύσει ταύτην ἐχθρότητα τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους διέγνωσαν ἀπὸ μακροῦ οἱ μελετηταὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς δεχθέντες, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐχθροὶ ἀλλήλων. Πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐχθρότητος καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς συνεπειῶν προῆλθον εἰς κοινὴν συμφωνίαν τῆς καταπαύσεως τῆς ἐχθρότητος καὶ ὑποταγῆς εἰς τὴν θέλησιν τοῦ συνόλου. Οὕτω ἐδημιουργήθη ἡ κοινωνία καὶ τὸ Κράτος (θεωρία τῆς συνθήκης).

Ὁ Πλάτων λέγει «ἦν γὰρ καλοῦσιν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων Εἰρήνην τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δὲ ἔργῳ πάσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις αἰεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι. Νῦν δὲ ὑφ' ἡμῶν ὀρθῶς ἐρρήθη τὸ πολεμίους εἶναι πάντας πᾶσι δημοσίᾳ τε καὶ ἰδίᾳ ἐκάστους

(1) Χαρακτηριστικὸν καὶ τῶν πεπολιτισμένων ἀνθρώπων εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν συνάντησιν δύο ἀγνώστων εἰς ἐρημικὸν μέρος αὐτομάτως καὶ αὐθωρεὶ δημιουργεῖται παρ' ἐκάστῳ τὸ συναίσθημα ἀνασφαλείας καὶ φόβου, πρὸς τούτοις δὲ τὸ ἐρώτημα «πόσον κίνδυνον διατρέχω».

αὐτοὺς σφίσιν αὐτοῖς». Νόμοι 626Α. Δηλαδή αἱ πόλεις κατὰ φύσιν εὐρίσκονται εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον. Ἐπίσης τὰ ἄτομα καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ πολεμοῦν ἄλληλα. Ὁ HOBBS γράφει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι λόγῳ τοῦ ἐγωῖσμοῦ (τῆς φιλαυτίας, τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως), φύσει πολεμοῦν ἀλλήλους. *Bellum omnium contra omnes. De cive I, 12 Leviathan I, 13.* Ἡ δὲ πολιτεία ἀποτελεῖ συνθήκην μεταξὺ τῶν ἀτόμων πρὸς αὐτοπροστασίαν καὶ κατάπαυσιν τῆς ἐχθρότητος.

Ὁ SPINOZA δέχεται τὰ αὐτά. Ὁ ROUSSEAU ἐν τῷ κοινωνικῷ Συμβολαίῳ λέγει, ὅτι ἡ ἀρχέγονος κατάστασις εἶναι ἡ ἐχθρότης τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Σενέκας διετύπωσεν τὸ HOMO HOMINIS LUPUS, προσθέτει δὲ «ἐκ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἀπειλὴ καθημερινοῦ κινδύνου ἀπατάσαι, ἐὰν ἔχῃς ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια συναντᾶς. Ἔχουν τὴν μορφήν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν ἀγρίων θηρίων. Μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐμποιεῖ εὐχαρίστησιν νὰ καταστρέφῃ τὸν ἄνθρωπον».

Αἱ ἐπιθετικαὶ καὶ καταστρεπτικαὶ τάσεις, λίαν ἐκσεσημασμένοι εἰς τοὺς πρωτογόνους, ὑπέστησαν δέσμευσιν καὶ προσέλαβον ἡπιωτέραν μορφήν εἰς τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον. Εἰς τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον ἡ «ἐπιθεσις» κατὰ τοῦ περιβάλλοντος ἐκδηλοῦται ὑπὸ ὀμαλοῦς ὄρους διὰ τῆς συμφώνως πρὸς τοὺς κειμένους κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους προσπορίσεως τῶν ὑλικῶν μέσων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὁ πολιτισμὸς ὅμως δὲν ἐπέτυχεν εἰσέτι τὴν ἐξαφάνισιν ἢ πλήρῃ κατάστολῃν τῶν ἐπιθετικῶν καταστρεπτικῶν τάσεων τῶν ἀνθρώπων. Δι' ὃ αἱ συχναὶ ἐπιβλαβεῖς ἐπιδράσεις τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἄλλον ἐν τῇ καθ' ἡμέραν ζωῇ ὑπὸ μορφήν ἀδικίας, καταπατήσεως συμφερόντων, ἐγκληματικῶν πράξεων καὶ αἱ λίαν καταστρεπτικαὶ κατὰ τὸν πόλεμον.

Ἡ σημαντικώτερα καταστρεπτικὴ ἐκδήλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀνθρωποκτονία. Αὕτη ὑπάρχουσα εἰς

άπάσας τὰς κοινωνίας δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξαλειφθῆ παρὰ πάσας τὰς προσπαθείας. Πάντοτε θὰ εὐρεθῶσιν ἄτομα διαπράττοντα ἀνθρωποκτονίαν καὶ καταδεικνύοντα οὕτω, ὅτι τὸ φονεῦν εἶναι ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν λαῶν, πρωτογόνων καὶ μὴ, γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ἀνθρωποκτονία παριστᾷ ποικίλης σημασίας ἐκδήλωσιν.

Οἱ ἐντελῶς πρωτόγονοι θεωροῦσιν ὡς ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς νὰ ἔχη φονεύσῃ κατ' ἐπανάληψιν. Οἱ ἄγριοι λαοὶ δύνανται νὰ φονεύωσιν ἐλευθέρως πάντα μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν φυλὴν των. Οἱ Μωαμεθανοὶ ἐφόνευόν ἄνευ τύψεως συνειδήσεως τοὺς Γκιαοῦρ. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἡ ζωὴ τοῦ «βαρβάρου» οὐδεμίαν εἶχεν ἀξίαν κ.ο.κ.

Εἰς τὰς σημερινὰς πεπολιτισμένας κοινωνίας τὸ φονεῦν ἔχει προσλάβει ποικίλας ἰδιαιτέρας μορφάς. Τὸ Κράτος δ' ὡς γνωστόν, ἔχει μονοπωλήσει τὸ φονεῦν διὰ τοῦ δημίου. Καθ' ἃ ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀσυνειδήτου γνωρίζομεν, τὴν διάθεσιν πρὸς τὸ φονεῦν ἐκπληροῦσιν πολλοὶ ἄνθρωποι, εἴτε ἀπ' εὐθείας π. χ. ὡς ἐγκληματῖαι φονεῖς, εἴτε ἐμμέσως δι' ἀντισταθμίσματος τινὸς π. χ. διὰ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ σφαγέως, τοῦ κρεοπώλου, τοῦ κυνηγοῦ. Πολλοὶ ἱκανοποιοῦσι τὰς ἐνστίκτους ταύτας τάσεις διὰ τῆς τυραννίας ζώων ἢ ἀνθρώπων. «Τὸ νὰ βλέπη τις τὰς βασάνους τοῦ ἄλλου εὐχαριστεῖ, νὰ προκαλῆ βασάνους εὐχαριστεῖ περισσότερο» λέγει ὁ NIETSCHE. Τοῦτο ἰσχύει διὰ πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἐνδιαφέρον δὲ τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰς πράξεις τῶν ἐγκληματιῶν εἶναι, δύναται τις εἰπεῖν, γενικόν. Δι' ὃ ἡ μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως ἀνάγνωσις ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων καὶ ἡ θέα ἐγκληματικῶν φιλμ, θανατικῶν ἐκτελέσεων (ἀπαγχονισμοῦ κ.τ.τ.).

Ἡ διάθεσις καὶ τάσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ φονεῦν προκύπτει ἐμφανῶς ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς ἐπιδόσεως εἰς αὐτὸ κατὰ τὸν πόλεμον. Αἱ κατὰ τὸν πόλεμον πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος βάσει ψυχικῆς ἰδιότητος ἐπιδίδε-

ται εἰς ταύτας. Ἐπίσης δύναται τις νὰ ὁμιλῇ περὶ εὐχαριστήσεως καὶ ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν διαπραττομένων φόνων. Κάτι ἱκανοποιεῖται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τῶν φρικτῶν γεγονότων τοῦ πολέμου.

Ἡ τάσις πρὸς καταστροφὰς τῶν ἀψύχων εἶναι ψυχικὴ ἐκδήλωσις οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀξία λόγου τῆς ἀνθρωποκτονίας!

Εἰς τὸν πόλεμον κατ' ἐξοχὴν ἀναφαίνονται καὶ ἀναπτύσσονται αἱ καταστρεπτικαὶ ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, πραγματοποιούμεναι μετὰ πάσης σκληρότητος καὶ ἀναλγησίας. Ἀποτελεῖ, ὡς γνωστὸν, ἰδιαιτέραν ἐκδήλωσιν τῆς μάζης τοῦ στρατοῦ ἢ τάσις πρὸς καταστροφὰς, ἐμπρησμούς καὶ λεηλασίας, ἧτις παρὰ πᾶσαν ἀντίθετον προσπάθειαν οὐ μόνον δὲν καταστέλλεται, ἀλλὰ καὶ καταστέλλομένη προκαλεῖ δυσαρέσκειαν καὶ δυσφορίαν εἰς τοὺς στρατιώτας, διότι, ὡς φαίνεται, πρόκειται περὶ βασικῆς ψυχικῆς ἰδιότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως δὲ τῆς μάζης².

Εἰς παλαιότερας ἐποχὰς οἱ ἀρχηγοὶ τῶν στρατῶν κατανοοῦντες τὴν σημασίαν τῆς τάσεως ταύτης πρὸς καταστροφὰς καὶ λεηλασίας ὑπέσχοντο καὶ ἄφηνον ἔλευ-

(1) Ἦδη τὰ μικρὰ παιδιά ἀρέσκονται εἰς παντοειδεῖς καταστροφὰς. Οἱ δὲ ἐνήλικες κυρίως κατὰ τὸν θυμὸν καὶ τὴν μέθην παρουσιάζουσιν ἐκδηλον τὴν διάθεσιν πρὸς καταστροφὰς. Οἱ ψυχοπαθεῖς καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδιαιτέρως οἱ μανιακοὶ ἔχουσιν ἀνεπτυγμένην τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ κατὰστρέφειν. Πολλὰ ζῶα παρουσιάζουσι τάσιν πρὸς καταστροφὴν π. χ. κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ὄργασμοῦ.

(2) Ὡς ἐκ τῆς μελέτης τῆς ψυχολογίας τῆς μάζης γνωρίζομεν, ἡ ψυχικὴ συμπεριφορὰ τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου εἶναι διάφορος ἐκείνης, τὴν ὅποیان παρουσιάζει, ὅταν καταστῇ μάζα — Ἐν τῷ αὐτομον ἐν τῇ μάζῃ ὑποβιβάζεται ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ἐν τῇ μάζῃ ἀναδύεται εὐκολώτερον καὶ ἐκδηλοῦται ἐντονώτερον ὁ δυναμισμὸς τοῦ ὁμαδικοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ αἱ καταστρεπτικαὶ τάσεις αὐτοῦ — Αἱ ἐνστικτοὶ πρωτόγονοι δυνάμεις κινοῦν τὴν μάζαν — Διὰ τοῦτο εἶναι κακὸν ἡ μαζοποίησις τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ οἵανδήποτε ἔννοιαν. Ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ νὰ γίγνηται μάζα, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται περὶ μάζης σαλονιοῦ.

θερίαν δράσεως εἰς τοὺς στρατιώτας, ἵνα οὕτω ἱκανοποι-
οῦν αὐτούς.¹

Ἀμφότεραι αἱ περὶ τῶν ὁ λόγος ἐκδηλώσεις τοῦ φο-
νεύειν καὶ καταστρέφειν ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἐνστίκτου
τάσεως πρὸς ἐπιθετικότητα καὶ καταστροφήν, καὶ ἐκ
τοῦ μίσους καὶ τῆς σκληρότητος, ἅτινα ἔχει ὡς ψυχι-
κὰς ιδιότητας ὁ ἄνθρωπος. Ταῦτα καθιστῶσιν αὐτὸν ἐπι-
βλαβῆ καὶ παθογόνον διὰ τοὺς ὁμοίους του'. Ἡ εὐχερῆς
δ' ἀνάκυψις τῶν ἀνωτέρω ιδιοτήτων καταδεικνύει πόσον
λεπτὸς εἶναι ὁ πολιτισμὸς του καὶ πόσον εὐκόλος ἢ κα-
τάργησις αὐτοῦ, ὥστε ἀμέσως ν' ἀναδύωνται αἱ πρωτό-
γονοὶ ιδιότητές του, βάσει τῶν ὁποίων θεωρεῖ τοὺς λοι-
ποὺς ἀνθρώπους ὡς ἐχθροὺς καὶ ἀρέσκειται νὰ φονεύῃ
αὐτούς ὡς ὁ πρωτόγονος ἔπραττε καὶ πράττει τοῦτο. Οὕτω
οἱ πεπολιτισμένοι παρουσιάζονται κατὰ τὸν πόλεμον ἐν
σχέσει πρὸς τὰς ὀρδὰς τῶν φονέων προγόνων των ὡς
καλλίτερον ὀργανωμένοι συμμορίαι φονέων.

Ἡ ἐξαιρετικὴ βλαβερότης τῶν ἀνθρώπων δι' ἀλλή-
λους ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπινόησιν πληθύος ἀπαγο-
ρευτικῶν διατάξεων, ἵνα χαλιναγωγοῦν ἑαυτοὺς καὶ περι-
ορίζουν τὰ πάθη των.

Τούτων παλαιοτάτη καὶ βασικωτέρα εἶναι ἡ ἐντολὴ
«οὐ φονεύσεις». Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη προϋποθέτει καὶ
σημαίνει, ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ ἔντονος ἡ διάθεσις καὶ τάσις
τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ φονεύειν τοὺς ὁμοφύλους του. Τὴν
ἐν λόγῳ τάσιν κατεδίκησε καὶ ἀπηγόρευσεν ἡ ἠθικὴ συν-
εἶδησις, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ μέχρι τοῦδε νὰ ἐξου-
δειρώσῃ ταύτην πλήρως, ὥστε ἡ ἀπαγορευτικὴ διάταξις
δέον νὰ διατηρῆται ἀκόμη καὶ ἡσήμερον ἐν ἰσχύει.

Καὶ ἡ ἑτέρα παραίνεσις, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ
τὸν πλησίον του, καταδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς διαρκοῦς

(1) Ἀλλὰ καὶ συμπεριφορὰ τῶν σημερινῶν στρατῶν εἰς ἐχθρικὴν
χώραν δὲν διαφέρει τῆς τῶν παλαιῶν.

(1) Τὰ περὶ πολέμου ἰσχύουσι καὶ διὰ τὰς κοινωνικὰς ἐπανα-
στάσεις.

υπομνήσεως ταύτης, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι λίαν ἐπιλήσμων αὐτῆς. Ἐναντι τῆς ἀγάπης ἰσχυρότερον καὶ ἐπικρατέστερον εἶναι τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐχθρότης, ἅτινα θεωροῦν τινὲς ὡς πρωταρχικὴν ἰδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. «Εἴμεθα ἀδελφοί, ἀλλὰ μισοῦμενοι ἀδελφοί» λέγει ὁ STEKEL.

Βάσει πάντων τῶν ἀνωτέρω οἱ ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς θεωροῦντες τὰ πράγματα, ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἀποκλειστικὴν ἀφετηρίαν τοῦ πολέμου τὰ ἔνστικτα τῆς ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς, ὑποκινούμενα ὑπὸ τοῦ μίσους καὶ τῆς σκληρότητος. Τῶν ἔνστικτων τούτων τάσεων ἡ ἐνέργεια διακειμένη συνήθως ἐν ἀπωθήσει ἐκλύεται κατὰ καιροὺς καὶ προκαλεῖ τοὺς πολέμους, οἵτινες ἀποτελοῦν οὕτω ἐκδήλωσιν ἀπωθημένης ἐπιθετικότητος. Εἰς τὸν πόλεμον δηλαδὴ ἀντικειμενοποιεῖται καὶ ἱκανοποιεῖται τὸ ὁμαδικὸν ἔνστικτον ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς τῶν λαῶν.

Οὕτως ἔχουσι τὰ τῶν αἰτίων τῶν πολέμων κατὰ τοὺς ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς κρίνοντας τὰ πράγματα.

* *

Ἐξ ἑτέρου οἱ ἐξετάζοντες τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου ἀπὸ τῆς κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς δέχονται τὰς ἐπιδράσεις καὶ τοὺς παράγοντας τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ὡς ἄμεσον αἰτίαν τοῦ πολέμου.

Κατὰ τὴν κοινωνιολογικὴν ἄποψιν τὸ εἶδος τῶν ἐπιδράσεων τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διαμορφώνει εἰς καλὰς ἢ κακὰς ἰδιότητας καὶ ἐκδηλώσεις κοινωνικῆς δράσεως τὴν δυναμικότητα καὶ τὰς ποικίλας ψυχικὰς προδιαθέσεις, δι' ὧν εἶναι προικισμένος ὁ ἄνθρωπος.

Εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ βέβαιον, ὅτι αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δημιούργημα συνεργασίας τοῦ ἐξωτερικοῦ (ἀντικειμενικοῦ) παράγοντος τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος (ψυχικῆς προδιαθέσεως, ἐγκεφάλου). Τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν τὸ ψυχοκοινωνικὸν φαινόμενον τοῦ πολέμου διὰ τὴν ἐξήγησιν καὶ κατανόησιν τοῦ ὁποίου

άπαραιτήτως δέον νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ κοινωνικοὶ ὄροι καὶ ἐπιδράσεις.

Οἱ ἀπὸ τῆς κοινωνιολογίας ἀφορμώμενοι ἐρευνηταὶ δὲν ἀναγνωρίζουν τὰς ἐπιθετικὰς καὶ καταστρεπτικὰς ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρωτογενῆ ἔνστικτα ψυχικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ὡς δευτερογενῶς ἀναπτυχθεῖσας ιδιότητες.

Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, λέγουσι, δὲν ὑπάρχει ἔνστικτον ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς ὡς εἶναι τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἢ τὸ γενετήσιον, ἀλλ' ἐπιθετικοὶ τρόποι ἀντιδράσεως ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος προκαλούμενοι. Ὅταν π.χ. κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ ἢ ἡ ἰδιοκτησία ἀτόμου τινὸς ἀναπτύσσει τοῦτο ἐπιθετικὰς ἐκδηλώσεις.

Ὁ πόλεμος κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι ἐκδήλωσις ἀπωθημένης ἐπιθετικότητος, ἥτις ζητεῖ διεκφυγὴν διὰ τοῦ πολέμου, (ὑπάρχουσιν ἔθνη ὡς ἡ Ἑλβετία, Ὁλλανδία, τὰ Σκανδιναυικὰ Κράτη, ἅτινα ἐπὶ μακρὰ ἔτη δὲν ἐπολέμησαν) οὐδὲ ἡ γένεσις αὐτοῦ ὀφείλεται εἰς τὰς ἔνστικτους πρὸς πόλεμον ψυχικὰς τάσεις τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' εἰς τοὺς κοινωνικοὺς παράγοντας τοὺς καθοριζομένους ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε κυριαρχοῦντος γενικοῦ πνεύματος, ὑπὸ τῶν ὑλικῶν, γεωγραφικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὄρων ἐκάστου τόπου. Οὗτοι ὑποκινοῦν τοὺς ἐπιθετικοὺς τρόπους ἀντιδράσεως, οἵτινες ἀναπτύσσονται καὶ διαμορφώνονται ἐκ τῶν ἔξωθεν διὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, χωρὶς νά ἐμφωλεύουν φύσει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐπὶ παραδείγματι βλέπει τις ἐνεργὸν τὸν οἰκονομικὸν καὶ ὑλικὸν παράγοντα διὰ τὴν γένεσιν τοῦ πολέμου εἰς πολλὰ πεπολιτισμένα κράτη, συναγωνιζόμενα διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Ἡ διαφορὰ ἐν τῇ ἀντιλήψει τῆς γενέσεως τοῦ πολέμου τῶν μὲν ἐκ τῶν ἔσω, τῶν δὲ ἐκ τῶν ἔξω δικαιολογούντων αὐτὸν ἔχουσα οὐ μόνον θεωρητικὴν ἀλλὰ καὶ πρακτικὴν σημασίαν, νομίζω, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ πραγματικότητι, ἀλλὰ προκύπτει μόνον, ὅταν μονοπλεύρως ἐξετάσῃ τις τὰ πράγματα, πούτέστιν εἴτε ἀπὸ μόνης τῆς ψυχικῆς πλευρᾶς, εἴτε μόνης τῆς κοινωνικῆς. Ἀλλ' ὡς

ἐλέχθη, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ψυχικὸν ὄν ἢ κοινωνικόν, ἀλλ' ἀμφότερα ἐν ταύτῳ. Συνεπῶς αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ πρέπει νὰ λογίζωνται πάντοτε ὡς προϊόν ἀμφοτέρων τῶν παραγόντων. Ἐν τῷ προκειμένῳ ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀναπτύξῃ καταστρεπτικὰς ιδιότητες ἔστω κατόπιν ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἐνέχει τοιαύτην ἰκανότητα καὶ ιδιότητα. Ἄν πρόκειται περὶ πρωτογενῶν ἐνστικτῶν τάσεων ἢ δευτερογενῶν κατόπιν ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος ἀναφαινόμενων ψυχικῶν ἀντιδράσεων, τοῦτο εἶναι θέμα τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης, ἣτις ἔχει ἤδη ἀποφανθῆ ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῶν πρωτογενῶν ἐνστικτῶν τάσεων. Ἐὰν δὲ δὲν ἤθελέν τις δεχθῆ ἰδίαν ἐνστικτον τάσιν ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς ὡς ἐνεργοῦσαν δύναμιν, πάντως ὑπάρχει ἡ ψυχικὴ προδιάθεσις καὶ ἰκανότης νὰ ἐνεργῇ ὁ ἄνθρωπος καταστρεπτικῶς, ἀφοῦ ὑποκινηθῆ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. Ἄλλως δὲν θὰ ἐξεδήλου τοιαύτας ἐνεργείας. Ἄς παρατηρήσωμεν ζῶα φύσει πρῶτα καὶ καλοῦσθαι π. χ. τὸ πρόβατον. Τοῦτο ὅσον καὶ ἂν ἐρεθισθῆ, δὲν θὰ ἐκδηλώσῃ ἐπιθετικὰς ἀντιδράσεις; ὡς ἄλλα ζῶα ἐνέχοντα τὴν πρὸς ταύτας διάθεσιν π. χ. ἡ γαλῆ, ὁ κύων, ὁ ἵππος κ. ἄ. Ἄρα πρέπει νὰ ἐνυπάρχη ἡ ἰδιότης πρὸς ἐπιθετικὴν ἀντίδρασιν. Ἐπομένως καὶ ἐὰν αἱ ἀπόψεις τῆς κοινωνιολογίας εἶναι ἀληθεῖς, δέον οἱ ἐξωτερικοὶ ὄροι νὰ εὕρωσιν ἀπήχησιν εἰς ἀντίστοιχα στοιχεῖα ἐν τῷ ψυχικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου.

Οὕτως ἢ ἄλλως φαίνεται βέβαιον, ὅτι ἡ πρὸς πόλεμον ψυχικὴ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἰδιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Αὕτη ὁμως δέον νὰ ὑποκινηθῆ ὑπὸ ἄλλοτε ἄλλων ἐξωτερικῶν παραγόντων. Εἶναι δὲ δυνατόν ἡ ψυχικὴ πρὸς πόλεμον διάθεσις νὰ εἶναι παρ' ἄλλοις μὲν ἀνθρώποις ἢ λαοῖς αὐτοφυῶς λίαν ἐκσεσημασμένη, ὅποτε ἐκδηλοῦται αὕτη εὐχερῶς, παρ' ἄλλοις δὲ νὰ εἶναι αὕτη ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη¹.

(1) Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀμιλῇ περὶ

“Οτι δὲ πολλὰ Κράτη ἐπὶ μακρὰ ἔτη παραμένουν εἰρηνικὰ δὲν ἀποδεικνύει εἰ μὴ μόνον, ὅτι οἱ ὅροι ζωῆς αὐτῶν εἶναι τοιοῦτοι, ὥστε οὐ μόνον δὲν δίδουν ἀφορμὴν εἰς ἀναζωπύρωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῆς ἐνεργείας τῶν ἐπιθετικῶν τάσεων, ἀλλὰ συντελοῦν εἰς παροχέτευσιν αὐτῶν πρὸς ὠφελίμους σκοποὺς καὶ ἐνεργείας, ὡς τοῦτο πολλαπλῶς συμβαίνει ἐν τῇ ψυχικῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ.

Συνοψίζοντες τ’ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὰς γενεσιουργοὺς αἰτίας τοῦ πολέμου, οὐδόλως πρέπει νὰ παραγνωρίζωνται, ἀλλ’ ἀντιθέτως νὰ ἀποδίδηται ἡ προσήκουσα ἀξία καὶ σημαία εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς κοινωνικοὺς παράγοντας. Ταυτοχρόνως ὁμῶς δεόν νὰ δεχθῶμεν τὸν ἄνθρωπον πεπρoικισμένον ἰδιὰ τοιούτων προδιαθέσεων καὶ ἰδιοτήτων ἢ ἐν τέλει ἐνστίκτων τάσεων, ὥστε τῇ συνεργασίᾳ τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων νὰ δημιουργῆ ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεώς του τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου.

* *

Ἐγνωρίσαμεν μέχρι τοῦδε τὸν πόλεμον ὡς δημιουργημα ὠρισμένων ψυχικῶν στοιχείων.

Ἡ ἔρευνα ἀποδεικνύει περαιτέρω, ὅτι διὰ τὴν μετάπτωσιν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς εἰρήνης εἰς τὸν πόλεμον προηγοῦνται ψυχικαὶ μεταβολαὶ ἀφορῶσαι εἰς τὴν λεγομένην προσωπικότητα (ἀτομικότητα) αὐτῶν, αἵτινες εὐδοῦσι τῇ ἐξωτερίκευσιν τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ψυχικῶν δυνάμεων καὶ αἱ ὅποια ἀναλυτικῶς ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ, δημιουργοῦνται ὠρισμένοι σχέσεις μεταξὺ ἀτόμου καὶ τῆς ὀλότητος, δηλαδή τοῦ κράτους. Εἰς τὰς σχέσεις ταύτας δεόν νὰ ὑπάρχη ἰσορροπία τις, τὸ δ’ ἄτομον νὰ διατηρῆ τὴν ἀτομικότητά του καὶ νὰ εὐημερῆ. “Οπου τοῦτο συμβαίνει, ἔχομεν ὁμαλοὺς κοι-

ἰδιοσυστάσις πολεμικῆς. Ταύτην ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν ἔχουσι πολλοὶ ἄνθρωποι. Λαοὶ δὲ τινες παρουσιάζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν περισσότερων τῶν ἄλλων πολεμικοί.

νωνικούς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ἄτομον δὲν αἰσθάνεται τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἀνέχεται ταύτην καλῶς καὶ εὐχαρίστως. Ὄταν ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κράτους καταστῆ ἔντονος π. χ. ὑπὸ μορφήν ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐλευθερίας του, δὲν ἔχομεν ὁμαλοὺς ὄρους κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπίσης ὅταν ἐξ ἑτέρου ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Κράτους ἔχει πολὺ ἐξασθενήσει ὡσαύτως δὲν ἔχομεν ὁμαλήν κοινωνικὴν κατάστασιν.

Ὄταν ἐξασθενῇ τὸ ἄτομον, αὐξάνεται ἡ δύναμις τοῦ Κράτους (τυραννία) ὅταν αὐξάνει ἡ δύναμις τοῦ ἀτόμου ἐλαττοῦται ἡ τοῦ κράτους (ὀχλοκρατία, ἀναρχία). Ὁ μονομερῆς οὗτος τονισμὸς εἰς τὰς σχέσεις ἀτόμου καὶ κράτους δὲν ἀποτελεῖ ὁμαλήν κοινωνικὴν κατάστασιν.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ τείνει νὰ διατηρῇ τὴν ἀτομικότητά του ἔναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ συνόλου. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ὑπάρχουν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἡσύχου καὶ ἡρέμου κοινωνικῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθέρας δράσεως καὶ αὐτενεργείας, τῆς αὐταρκείας κ.λ. Ὄπου ταῦτα δὲν ὑπάρχουν ἐπέρχεται μείωσις τῆς ἀτομικότητος καὶ ἐκ ταύτης δυσφορία τοῦ ἀτόμου.

Ἡ οἰαοδήποτε μορφῆς μείωσις τῆς ἀτομικότητος ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰ ἄτομα τὴν ἱκανότητα πρὸς ἡρεμον κοινωνικὴν ζωὴν καὶ δημιουργεῖ εἰς αὐτὰ αἴσθημα ἀνασφαλείας καὶ ἀδυναμίας. Τὸ αἴσθημα ἀδυναμίας τοῦ ἀτόμου ὠδήγησεν αὐτὸ ποτὲ εἰς τὴν σύμπηξιν κοινωνίας. Τὸ αὐτὸ αἴσθημα ἐν τῇ κοινωνίᾳ δημιουργεῖ εἰς τὰ ἄτομα τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνήκουν εἰς ὀργανώσεις, συνδέσμους καὶ κόμματα. Ὄταν π.χ. τὰ ἄτομα ἐπαγγέλματος τινὸς δὲν εὐημεροῦν καὶ ὡς ἐκ τούτου χάνουν τὴν ἀτομικότητά των ὀργανοῦνται πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ εὐημερῶν καὶ αἰσθανόμενος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἰσχυρὸν τὸν ἑαυτὸν του, ἀποφεύγει συνήθως νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν ἀτομικότητά του ἐν ὀργανώσει τινί, δηλαδὴ ἐν τῇ μάζῃ.

Ἡ μείωσις τῆς ἀτομικότητος δὲν ἐπέρχεται αὐτομάτως, ἀλλ' ἔχει ὡς αἰτίαν τοὺς μὴ εὐνοϊκοὺς κοινωνικοὺς

ὄρους διαβιώσεως. Εἶναι οὗτοι ἡ πάσης φύσεως καὶ μορφῆς δεινοπάθεια τοῦ ἀτόμου π. χ. ἔλλειψις ἐργασίας, ἐπαρκῶν πρὸς τὸ ζῆν ὑλικῶν μέσων, ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας κ. ο. κ.

Ἡ μείωσις τῆς ἀτομικότητος ἔχει ἀπήχησιν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ συνεπάγεται διαταράχας τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ κράτος, ἐπιφέρει τούτέστιν κοινωνικὴν διαταραχὴν. Τὴν μείωσιν τῆς ἀτομικότητος καὶ τὴν εἰς ταύτην ἀκολουθοῦσαν κοινωνικὴν διαταραχὴν τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ κράτος ἀκολουθεῖ ἡ προσπάθεια ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ προσπάθεια αὕτη γίνεται ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς ὀργανώσεως καὶ συνενώσεως τῶν ἀτόμων εἰς μάζας καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ βιαίων ἐκδηλώσεων ὑπὸ μορφήν εἴτε κοινωνικῶν ταραχῶν καὶ ἐπαναστάσεων, εἴτε πολέμων. Αἱ κοινωνικαὶ αὗται ἐκδηλώσεις εἶναι φαινόμενα διαταραχῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς σκοπὸν ἔχουσαι τὴν ἄρσιν τῶν αἰτίων, ἅτινα προεκάλεσαν τὴν μείωσιν τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ σύνολον.

Αἱ κοινωνικαὶ ταραχαὶ καὶ ἐπαναστάσεις ἐπέρχονται ἐφ' ὅσον ἡ αἰτία ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους. Ὄταν ἡ αἰτία εὐρίσκεται ἔξω τούτου, γίνεται πόλεμος, ἵνα δι' αὐτοῦ διορθωθῶσιν οἱ κοινωνικοὶ ὄροι, ὑφ' οἷς πάσχουσι τὰ ἄτομα π. χ. δι' ἀποκτήσεως νέας γῆς, νέων ὑλικῶν ἀγαθῶν. Δι' ἀμφοτέρων τῶν κοινωνικῶν τούτων ἐκδηλώσεων, αἵτινες εἶναι μορφαὶ διαταραχῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀποσκοπεῖται ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀτομικότητος.

Οἷονδῆποτε παράδειγμα ἐπαναστάσεως ἢ πολέμου λάβη τις πρὸς ἐξέτασιν θὰ διάπιστῶνῃ τὴν μείωσιν τῆς ἀτομικότητος τῶν ἀτόμων καὶ τὴν κατ' ἀκολουθίαν κακοδαιμονίαν αὐτῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ ἱμπεριαλιστικὸς πόλεμος φαινομενικῶς ἐκδηλοῦται ὡς αἴσθημα ἰσχύος· κατ' οὐσίαν ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν μείωσιν τῆς ἀτομικότητος τῶν ἀτόμων, ἅτινα ὑποβαλλόμενα δι' ἱμπεριαλιστικῶν ἰδεωδῶν ἐπιζητοῦν νὰ ἐπαυξήσουν τὴν δύναμιν τῆς ἀτομικότητός των, τὴν ὁποῖαν αἰσθάνονται μεμειωμένην. Κατ'

άκολουθίαν ὡς γενικός κανὼν δύναται νὰ διατυπωθῆ, ὅτι τὰ ἄτομα τοῦ λαοῦ τοῦ ἀποδυομένου τὸν πόλεμον δὲν διατελοῦν ὑπὸ ὁμαλοῦς κοινωνικοῦς ὄρους, διότι ἡ ἀτομικότης αὐτῶν καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὸ σύνολον πάσχουν κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τρόπον. Εὐνόητον ὅτι ἐνταῦθα ὑπονοεῖται πάντοτε ὁ πρῶτος ὑποκινῶν καὶ ἐπιζητῶν τὸν πόλεμον.

Ἐκ πάντων τῶν περὶ τῶν αἰτίων γενέσεως τοῦ πολέμου καθ' ὅλου ἐκτεθέντων προκύπτει, ὅτι ὁ πόλεμος ἀπορρέει ἐκ τῆς ἐνεργείας παραγόντων (ἐσωτερικῶν) ψυχικῶν καὶ (ἐξωτερικῶν) κοινωνικῶν.

Διὰ τῶν τελευταίων τούτων δημιουργεῖται διαταραχὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων συνισταμένη εἰς μείωσιν τῆς ἀτομικότητός των, ἣτις (μείωσις) συνεπάγεται ἀνάδυσιν τῶν ἐνστίκτων ἐπιθετικῶν τάσεων, διατελουσῶν ὑπὸ ὁμαλᾶς προϋποθέσεις ἐν ἀδρανεῖα. Ἡ διαταραχὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων εἶναι ταυτόσημος πρὸς διαταραχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ταύτης ἐξωτερίκευσις εἶναι ὁ πόλεμος. Περὶ ὧν τούτων διδάσκει ἡ ψυχολογικὴ παρακολούθησις τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τ' ἀνωτέρω ἀποτελοῦν τὴν ψυχολογικὴν κατανόησιν τῆς γενέσεως τοῦ φαινομένου τοῦ πολέμου, χωρὶς ταυτόχρονα ν' ἀποτελοῦσι κρίσιν περὶ τοῦ ἐπιβεβλημένου ἢ μὴ, τοῦ ἠθικοῦ ἢ μὴ πολέμου τινός. Ὁ πόλεμος π. χ. ἀπελευθερώσεως λαοῦ τινός ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ εἶναι ἱερός καὶ ἠθικός. Ἡ ἰδέα καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι εὐγενεῖς. Αἱ προϋποθέσεις ὁμως καὶ τοῦ τοιούτου πολέμου εἶναι αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι -(μείωσις τῆς ἀτομικότητος κ.λ.π.) ὡς μέσα δὲ πραγματοποιήσεως χρησιμοποιοῦνται οἱ αὐτοὶ ψυχικοὶ παράγοντες ὡς εἰς ἄλλους πολέμους διαφόρου εἴδους καὶ σκοποῦ δηλαδὴ αἱ ἐνδιάθετοι καταστρεπτικαὶ τάσεις τοῦ ἀτόμου καὶ τὰ συναφῆ ἄλλα ψυχικὰ στοιχεῖα.

* *

Τὸν πόλεμον καὶ τὴν εἰρήνην τὰς δύο ταύτας πολιτικὰς καταστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἡ ζωὴ

της ἀνθρωπότητος, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἀπὸ ἄλλης τινος πλευρᾶς, τούτέστιν τοῦ παραλληλισμοῦ αὐτῶν πρὸς ὠρισμένας καταστάσεις ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ δὴ τῆς εἰρήνης μὲν πρὸς τὴν υἰείαν, τοῦ πολέμου δὲ πρὸς τὴν νόσον τοῦ ἀτόμου.

Ἴνα ὁ ἐν λόγῳ παραλληλισμὸς εὐσταθῆ, δέον ἢ κοινωνία νὰ δύναται νὰ προσομοιωθῆ πρὸς τὸν ζῶντα ὄργανισμόν. Ἡ προσομοίωσις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (κρινωσιολογικὴ θεωρία τοῦ ὄργανισμοῦ). Ἦδη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀργότερον ὁ SPENCER, ὁ CARLYLE καὶ ἄλλοι προσωμοίασαν τὸ κράτος πρὸς ζῶντα ὄργανισμόν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πολιτεία εἶναι ἄνθρωπος ἐν μικρογραφίᾳ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην δὲ «ζῶον».

Εἰς νεωτέρους χρόνους τὸ κοινωνικὸν σῶμα μελετᾶται βάσει τῶν δεδομένων τῆς βιολογίας. Ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων δ' αὐτοῦ ἄλλαι μὲν κρίνονται ὡς ὁμαλαὶ καὶ παραλληλίζονται πρὸς τὰς φυσιολογικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀτόμου, ἄλλαι δὲ ὡς μὴ ὁμαλαὶ καὶ ταυτίζονται πρὸς τὰς νοσηρὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ.

Ἡ τοιαύτη σύγκρισις καὶ ταύτισις τῆς κοινωνίας πρὸς τὸν ζῶντα ὄργανισμόν τοῦ ἀτόμου παριστᾶ, ὡς φαίνεται ὀρθὴν ἄποψιν καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς μελέτην τῶν ποικίλων κοινωνικῶν φαινομένων. Οὕτω ἀπὸ μακροῦ ἤδη οἱ μελετηταὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν λαῶν ἔχουν χαρακτηρίσει πολλὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, ὡς νοσηρὰς παραστρατήσεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ φαινομένου τοῦ πολέμου παρέχει πλεῖστα στοιχεῖα ἀναγκάζοντα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ὡς νοσηρὸν κοινωνικὸν φαινόμενον.

Ὁ πόλεμος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι φυσικὸν φαινόμενον ὡς τόσα ἄλλα, ἐν σχέσει ὅμως πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου εἶναι νοσηρὰ ἐκδήλωσις ἀνάλογος πρὸς τὰς τοῦ σώματος. Ἴδου δὲ ποῖα δεδομένα δικαιολογοῦσιν τὴν ἀντιστοιχίαν ταύτην.

Κατὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν εἰρήνην τὸ ἄτομον εἶναι ἤρεμον καὶ εὐεκτοῖ. Κατὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴν νόσον εἶναι τεταραγμένον καὶ δεινοπαθεῖ. Κατὰ τὸν πόλεμον ἔχομεν συμπτώματα οἷα ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀτόμου, ἤτοι τὴν ἀνησυχίαν, τὴν δυσθυμίαν, τὸν φόβον, τὴν νευρικότητα, τὴν ἀπαισιοδοξίαν, τὴν παραμέλησιν τῶν καθηκόντων.

Κατὰ τὸν πόλεμον φονεύονται (θνήσκουσιν) πολλὰ ἄτομα. Κατὰ τὴν νόσησιν τοῦ ὄργανισμοῦ καταστρέφονται πολλὰ κύτταρα. Κατὰ τὴν νόσον τὰ κύτταρα συνεχνοῦνται κατὰ μάζας καὶ προστρέχουσιν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν θέσιν τοῦ ὄργανισμοῦ, ἵνα καταπολεμήσωσιν καὶ ἐξουδετερώσωσιν τὸν εἰσβάλλοντα ἐχθρὸν τοῦτέστιν τὰ μικροβία. Ἐν καιρῷ πολέμου τὰ ἄτομα ἀθροίζονται εἰς μάζας καὶ μετακινουῦνται εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰσβολῆς τοῦ ἐχθροῦ.

Ὡς κατὰ τὴν ἀσθένειαν συμβαίνει ἀναστάσεις τοῦ ὅλου σώματος καὶ ἐπέρχονται ἀλλεπάλληλα ραγδαῖα συμβάντα, οὕτω καὶ κατὰ τὸν πόλεμον διαδραματίζονται ἀλλεπάλληλα αἰφνίδια κοινωνικὰ γεγονότα π. χ. μεταβολαὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς τάξεις, τὰς κυβερνήσεις, οἰκονομικὴ καταστροφή τῶν μὲν, ἀνάδειξις τῶν δὲ κ. ο. κ.¹

Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς σωματικὰς νόσους ὁ πόλεμος παρουσιάζεται μὲ συμπτώματα προδρομικὰ, συμπτώματα ἀκμῆς καὶ τοιαῦτα ἀναρρώσεως ἐξ αὐτῆς. Ὡς δὲ κατὰ τὰς νόσους ἀπαιτεῖται κατάλληλος προδιάθεσις τοῦ ὄργανισμοῦ, δημιουργουμένη δι' ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων, οὕτως καὶ διὰ τὴν πρόκλησιν τοῦ πολέμου ἀπαιτεῖται ἡ προδιάθεσις τῶν ἀτόμων ἐπερχομένη διὰ καταλλήλου προπαρασκευῆς.

Εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ πεδίου παρατηροῦμεν πολλὰς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τοῦ περιεχομένου τοῦ πολέμου καὶ τοῦ τῶν ψυχικῶν παθήσεων.

(1) Ἀντισθένης ὁ Σωκρατικὸς εἰπόντος κινὸς, ὅτι ὁ πόλεμος ἀπωλοὶ τοὺς πένητας, πολλοὺς μὲν οὖν ποιήσει, ἔφη,

Κατὰ τὸν πόλεμον ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία τῶν ἀτόμων διαταράσσεται ἐμφανῶς. Συμπτώματα δὲ ταύτης εἶναι ἡ ὁμαδικὴ κατάληψις τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ πολέμου, ἣτις ὡς μονοϊδεασμὸς, παραλληλίζεται πρὸς τὰς ἰδεοληψίας ἢ τὰς παραληρητικὰς ἰδέας τῶν ψυχικῶς πασχόντων. Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ψυχικῆς ἐκείνης παθήσεως, ἣτις καλεῖται ψυχαναγκαστικὴ νεύρωσις. Αἱ πράξεις καὶ ἡ συνόλη συμπεριφορὰ τῶν στρατιωτῶν (πρόγραμμα ζωῆς, βάδισμα, χαιρετισμὸς) τελοῦνται συμφώνως πρὸς καθωρισμένον καὶ ἀπαρέκκλιτον τυπικὸν μὴ διαφέρον τοῦ τυπικοῦ τοῦ ψυχαναγκαστικοῦ νευρωτικοῦ. Δι' ὃ ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁμαδικὴ ψυχαναγκαστικὴ νεύρωσις.

Πλεῖσται ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πολέμου παραλληλίζονται πρὸς τὰ νοσηρὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς κλεπτομανίας, τῆς πυρομανίας, τῆς φονομανίας, τῆς πορειομανίας, τοῦ συκοφαντεῖν, τοῦ ψεύδεσθαι ὡς συμπτωμάτων νοσηρᾶς ψυχικῆς καταστάσεως. Ὁ στρατὸς κλέπτει, προβαίνει εἰς ἐμπρησμοὺς, φονεύει, μετακινεῖται συνεχῶς (πορειομανία).

Εἶτα ἡ κατὰ τὸν πόλεμον παρόρμησις πρὸς παντοίας ἀλόγους πράξεις, ἡ ἐξαπόλυσις τῶν καταστρεπτικῶν τάσεων, ἡ μὴ συναίσθησις τοῦ διαπραττομένου κακοῦ, ἡ κατάργησις παντὸς φραγμοῦ τῆς λογικῆς, ἡ τάσις πρὸς παρερμηνείας, ἡ ἀπόρριψις καὶ ἐκμηδένησις τῶν ἠθικῶν, φιλητικῶν καὶ καλαισθητικῶν συναισθημάτων, ἡ ἀλλοίωσις τῶν συναισθημάτων καὶ ἡ ἔξαρσις τῶν παθῶν (σκληρότης, ἀναλγησία, φόβος, μίσος, ἀγωνία) καὶ ἐν γένει ἡ ἀνάδυσις παντὸς εἴδους πρωτογόνων ψυχικῶν στοιχείων εἶναι ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς παντοίας ψυχοπαθολογικὰς καταστάσεις.

Πολλοὶ παρελλήλισαν τὰς κατὰ τὸν πόλεμον ἐκρήξεις τῶν παθῶν πρὸς τὰς ὑστερικὰς κρίσεις. "Ἄλλοι ἐχαρακτήρισαν ταύτας ἄλλως πῶς

Δὲν πρόκειται νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν πόλεμον διὰ διαγνώσεως ψυχικῆς τινος παθήσεως, δικαιούμεθα ὁμῶς

νά εἴπωμεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ νοσηρὰν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων ἐμπεριέχουσαν πλεῖστα συμπτώματα ἐκ τῆς ψυχοπαθολογίας. Δι' ὃ γενικώτερον ἢ κατὰ τὸν πόλεμον ψυχικὴ κατάστασις χαρακτηρίζεται ὡς πολεμικὴ ψύχωσις.

Λόγω τῶν πολλῶν ἀντιστοιχιῶν πρὸς τὰ συμπτώματα τῶν νόσων τοῦ ἀτόμου τόσο ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ, ὅσον καὶ τοῦ ψυχικοῦ πεδίου εἶναι βάσιμος ὁ ἀνωτέρω παραλληλισμὸς τοῦ πολέμου πρὸς τὴν νόσον. «Τῇ πόλει μὲν οὖν νόσος τὸ δ' ἔστι» λέγει ὁ Εὐριπίδης εἰς τὰς Εὐμενίδας. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Ἱστορία τῶν πολέμων εἶναι τὸ φύλλον νοσηλείας τῆς ἀνθρωπότητος.

*
* *

Ὁ πόλεμος καὶ ἀπὸ ἄλλης τινος ἀπόψεως δύναται νὰ ἐξετασθῇ.

Ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν πόλεμον ἐξουδετεροῦνται τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα, ἅτινα χαρακτηρίζουν τὸν προηγμένον ἄνθρωπον καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀναφαίνονται ψυχικαὶ λειτουργίαι κατωτέρας ἀξίας, οἷαι ἀνωτέρω ἐμνημονεύθησαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ πολέμου εἶναι οὐ μόνον νοσηρὸν ἀλλὰ καὶ πρωτόγονον.

Πράγματι ἅπασαι αἱ κατὰ τὸν πόλεμον ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις εἶναι πρωτογόνου ὕφης, ὁ δὲ ψυχικὸς κόσμος τοῦ πολεμοῦντος γέμει πρωτογόνων στοιχείων. Γενικῶς εἰπεῖν κατὰ τὸν πόλεμον ἐπικρατεῖ τὸ ἄλογον ἀσυνείδητον. Περὶ τούτου πείθεται τις ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τ' ἀκόλουθα :

Εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν πρωτογόνων δὲν διακρίνεται ἡ προσωπικότης τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ζῆ κατὰ μάζας καὶ ἀγέλας. Κατὰ τὸν πόλεμον οἱ ἄνθρωποι ὡσαύτως χάνουσιν τὴν ἀτομικότητά των καὶ ἐκμηδενίζονται ἐν τῇ μάζῃ τοῦ στρατοῦ.

Ὁ πόλεμος ἐξισώνει τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ δημιουργεῖ ἐνιαῖον σύνολον ἀτόμων ἄνευ διακρίσεων ἀτό-

μων και τάξεων ως είναι συγκεκριμένη ή πρωτόγονος κοινωνία. ¹

Κατά τὸν πόλεμον ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖται ὑπὸ ἐνστίκτων τάσεων καὶ βιαίων παθῶν. Ἡ πρωτόγονος κοινωνία κυριαρχεῖται ἐπίσης ὑπὸ τῶν τυφλῶν ἐνστίκτων καὶ ὑπὸ ἐντόνων παθῶν.

Ἐνῶ εἰς τὴν πεπολιτισμένην εἰρηνικὴν κοινωνίαν ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς ἔχει προσλάβει ἀνωτέραν τινὰ μορφήν πνευματικοῦ συναγωνισμοῦ, κατὰ τὸν πόλεμον ὡς καὶ εἰς τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν, ὁ ἀγὼν ἐπιτελεῖται κυρίως διὰ τῆς σωματικῆς δυνάμεως καὶ τῆς τυφλῆς βίας.

Εἰς τὴν εἰρηνικὴν προηγμένην κοινωνίαν ἡ ἀπόκτησις ἀγαθῶν ἐπιδιώκεται διὰ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας. Εἰς τὸν πόλεμον καὶ τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους διὰ τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας, τῆς ὑφαρπαγῆς καὶ τῆς βίας. ²

Οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ πολέμῳ, ἀφοῦ συνενωθῶσιν εἰς μάζας ἄρχονται τοῦ καταστρεπτικοῦ ἔργου των, οἷον εἶναι ἴδιον τῆς ἀκατεργάστου καὶ πρωτογόνου μάζης. Αἰ φωναὶ καὶ οἱ ἀλλαλαγμοὶ τῶν πολεμιστῶν, μαρτυροῦσι τὴν ζωώδη προέλευσίν των. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι ἐμπλακοῦν εἰς τὴν σῶμα πρὸς σῶμα ἐκ τοῦ συστάδην μάχην, ἀπορρίπτουν τελικῶς τὰ φονικὰ ὄργανα καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὸν ἀγῶνα μόνον διὰ

(1) Ὅταν ἡ μείωσις τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ ἰσοπέδωσις τῶν ἀτόμων, αἵτινες ὡς ἐλέχθη, εἶναι ἴδιαι τῆς πρωτογόνου κοινωνίας, ἐπισυμβαίνουν εἰς πεπολιτισμένην κοινωνίαν, ἀποτελεῖ τοῦτο φαινόμενον ἐπαναγωγῆς, ἐπάνοδον δηλαδὴ εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τῆς κοινωνίας. Ἡ προσπάθεια δημιουργίας τοιαύτης κοινωνίας ἀποτελοῦσα, ὡς γνωστόν, σκοπὸν τῆς κομμουνιστικῆς θεωρίας δέον νὰ θεωρηθῇ ἐπίσης ὡς φαινόμενον ἐπαναγωγῆς. Οὕτω πῶς συγκεκριμένη κοινωνία προσιδιάζει εἰς μὴ ἐξειλιγμένους λαούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ προσωπικότης τῶν ἀτόμων δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη,

(2) Ἄξιον μνείας τυγχάνει ὅτι αἱ μέλισσαι, αἵτινες ἔχουν ἐκφυλισθῆ, δὲν ἀρέσκονται πλέον εἰς τὴν ἐργασίαν πρὸς συλλογὴν τῆς τροφῆς των, ἀλλὰ ἐπιτίθενται ἐναντίον ἄλλης κοινωνίας μελισσῶν, πρὸς ἐξόντωσιν αὐτῶν καὶ ὑφαρπαγὴν τῆς τροφῆς των.

τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὀδόντων, ὅποτε δάκνουσιν ἀλλήλους, στραγγαλίζουν, σχίζουσιν καὶ οὕτω ἀπεκδύονται πάσας τὰς ιδιότητες τοῦ προηγμένου ἀνθρώπου ἐπανευρίσκοντες τὰς συνηθείας τῶν ζῶων καὶ τὸν καννιβαλισμὸν τῶν πρωτόνων.

Εἰς τὸν πόλεμον ὁ ἄνθρωπος λησμονεῖ τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐπανακάμπτει εἰς τὴν φυσικὴν πρωτόγονον ζωὴν, ἣν ὁ GUY DE MAUPASSANT περιγράφει ὡς ἑξῆς: Δὲν σκέπτεται, δὲν ἀναγιγνώσκει, δὲν εἶναι ὠφέλιμος εἰς οὐδέν, δὲν ἀναγιγνώσκει, δὲν εἶναι ὠφέλιμος εἰς οὐδέν, πνίγεται εἰς τὸν βόρβορον, κυλίεται εἰς τὰ κόπρανα, ζῆ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀγρίων θηρίων, καταστρέφει τὰς πόλεις, ἔμπρηει τὰ χωρία, διαφθείρει τὸν λαόν, καὶ συναντῶν ἄλλην ὁμάδα ἀνθρώπων ἐπιτίθεται καὶ δημιουργεῖ λουτρὸν ἐξ αἵματος κ.ο.κ. « Ἄνδρας μὲν κτείνουσιν, πόλιν δὲ τε πῦρ ἀμαθύνει, τέκνα δὲ τ' ἄλλοι ἄγουσι, βάθυζώνους τε γυναῖκας» λέγει ὁ Ὅμηρος. Ἰλιάς ι' 63.

Ἰδιὸν τοῦ πολέμου εἶναι, ὅτι κατ' αὐτὸν ἐπιτρέπεται ὅ,τι ἀπαγορεύεται ἐν εἰρήνῃ. Ὅ,τι θεωρεῖται ἔγκλημα ἐν εἰρήνῃ, εἶναι ἀρετὴ κατὰ τὸν πόλεμον. Αἱ πράξεις τοῦ ἀτόμου κατὰ τὸν πόλεμον, εἶναι ἐκεῖναι αἵτινες ἐν εἰρήνῃ καταδικάζονται ὡς ἀνήθικοι καὶ ἐγκληματικάι, ἥτοι ὁ φόνος, ὁ ἔμπρησμός, ἡ βιοπραγία, ὁ ἐκβιασμός, ἡ ἐξαπάτησις, ἡ πανουργία.

Κατὰ τὸν πόλεμον ἐκθειάζεται ὅστις ἐφόνευσε καὶ ἐξόντωσεν καὶ ἐπέφερεν μεγαλυτέρας καταστροφάς. Ἐὰν ἄτομόν τι ἐποίει τοιαῦτα ἐν εἰρήνῃ θὰ ἐλογίζετο ὡς ἀπαισιώτερος τῶν κακούργων. Τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον ἐν τῇ εἰρηρικῇ κοινωνικῇ ζωῇ παρουσιάζει τὰς ἀνωτέρω ιδιότητας, χαρακτηρίζεται ἀντικοινωνικόν, ἐγκληματικόν, ἀνώμαλον, ψυχοπαθές. Ἀλλὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἐπιτρέπονται πάντα ταῦτα διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ Κράτος ὁ ρυθμιστὴς καὶ κριτὴς τῶν πράξεων τῶν ἀτόμων εἶναι ἠθικὸν πρὸς τὰ ἐντὸς, ἀνήθικον πρὸς τὰ ἐκτὸς, ἀπαγορευδὸν καὶ ἐπιτρέπον τὰ αὐτὰ, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν.

Ἡ αὔξησις τῆς ἐγκληματικότητος κατὰ τὸν πόλεμον

καὶ μετ' αὐτόν, ἀποδεικνύει, ὅτι εὐνοοῦνται δι' αὐτοῦ αἱ ἀντικοινωνικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀτόμου.

* * *

Ἐάν ἐν συνεχείᾳ θελήσωμεν νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐπιθυμούντων τὸν πόλεμον θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἴδια ἔχει ἕκαστος ψυχικὰ κίνητρα καθιστώντα εἰς αὐτὸν ἐπιθυμητὸν τὸν πόλεμον.

Ἐν πρώτοις πολλοὶ ἐπιθυμοῦν τὸν πόλεμον ἐπειδὴ προδοκῶσιν συμφέροντα ἐξ αὐτοῦ π. χ. οἱ βιομήχανοι πολεμικῶν εἰδῶν, οἱ κατέχοντες θέσεις τοιαύτας ὥστε νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τοῦ πολέμου, ὕλικῶς ἢ ἠθικῶς. Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι οἵτινες ἔχουν λίαν ἀνεπτυγμένας τὰς ἀντικοινωνικὰς καὶ ἐγκληματικὰς τῶν τάσεις, καὶ ἱκανοποιοῦσι ταύτας διὰ τοῦ πολέμου. Εἰς παλαιότερας ἐποχὰς ὑπῆρχον ἄνθρωποι, οἱ μισθοφόροι, οἱ ὁποῖοι ἔζων διὰ τοῦ πολέμου καὶ χάριν αὐτοῦ. Ἡ ἐπιθυμία δηλαδὴ τοῦ πολέμου πηγάζει ἐκ ποικίλων ψυχικῶν κινήτρων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καθαρῶς ἀτομικῶν, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ἱκανοποιηθῶσιν διὰ τῆς εἰρηνικῆς ἔξωης. Ὁ Ὅμηρος γράφει « Ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος ἐστὶν ἐκεῖνος ὃς πολέμου ἐράται ἐπιδημίου ὀκρυόεντος » Ἰλιάς ι 63¹.

Ἐπειδὴ εἰς τὸν πόλεμον ἐξωτερικεύεται τὸ καταστρεπτικὸν πνεῦμα τὸ ἐμφωλεῦον εἰς τὸν ἄνθρωπον, διαπρέπουσι κατ' αὐτὸν οἱ σκληροὶ καὶ τραχεῖς. Οἱ μεγαλουργή-

(1) Αἱ ἐν λόγῳ ἐπὶ μέρους ψυχολογικαὶ διαπιστώσεις οὐδόλως μειοῦσι τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ τῆς Πατρίδος καὶ δὴ ὅταν ὁ πόλεμος εἶναι ἀπελευθερωτικὸς ἢ ἀμυντικὸς. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ ἱερὸς σκοπὸς χάριν τοῦ ὁποίου τίθενται εἰς ἐνέργειαν τὰ μνημονευθέντα ψυχικὰ κίνητρα, καθιστᾷ ἱερὸν καὶ ἐπιβεβλημένον τὸν πόλεμον. Ἄλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ ὁ πόλεμος δὲν ἐξετάζεται ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης, ὑπονοουμένης ἀφ' ἑαυτῆς τῆς ἀξίας τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς Πατρίδος. Οὕτω σχετικῶς πρὸς τ' ἄνωτέρῳ εἶναι γνωστὸν ὅτι κατάσκοποι θυσιασθέντες χάριν τῆς Πατρίδος τῶν ὑπῆρξαν κατάλληλοι διὰ τὸ ἔργον τῶν, διότι εἶχον ψυχοσύνησιν ἀνήσυχον ρέπουσιν πρὸς τὴν περιπέτειαν καὶ ἐπιτρέπουσαν τὴν δράσιν ὡς κατασκόπο

σαντες διὰ τοῦ πολέμου ἀρχηγοὶ Κρατῶν, ὑπῆρξαν πεπρω-
κισμένοι δι' ἰδιοτήτων οὐχὶ καλοκαγαθίας, ἀλλὰ δι' ἰσχυ-
ρᾶς καὶ ἐντόνου ψυχικῆς δυναμικότητος μὲ ἐμφανῆ τὰ
στοιχεῖα τῆς σκληρότητος.

*
* *

Ὁ πόλεμος συγκείμενος ἐκ τοιούτων, οἷα ἀνωτέρω
ἐξετέθησαν, στοιχείων, εἶναι φαινόμενον οὐ μόνον νοσηρᾶς
καταστάσεως τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ μεταστροφῆς ταύ-
της εἰς μορφήν κοινωνίας, ἣτις ἔπαυσε νὰ διέπηται ὑπὸ τῶν
ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπομένως κοινωνίας πρωτογόνου.

Ἡ ἐποχὴ ἡμῶν παρέχει πρόσφορον παράδειγμα, ὅτι
οἱ ἄνθρωποι μετέπεσαν εἰς κατάστασιν νοσηρὰν καὶ πρω-
τόγονον στερουμένην παντὸς πολιτισμοῦ.

Τὸ νοσηρὸν τῆς ἐποχῆς μας οὐ μόνον τῆς σημερινῆς,
ἀλλὰ καὶ τῆς προηγουμένης, συνέλαβον καὶ διέγνωσαν
πολλοὶ ἤδη κατὰ τὴν ἔναρξίν της.

Ὁ NIETSCHE γράφει εἰς τὸ ECCO HOMO «θὰ
ἔχωμεν συγκλονισμούς, σεισμικοὺς σπασμούς, μετακίνη-
σιν ὀρέων καὶ κοιλάδων, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεὶς οὐδέποτε
ὠνειρεύθη μέχρι τοῦδε. Θὰ γίνουν πόλεμοι ὅμοιοι τῶν
ὁποίων οὐδέποτε ἔγιναν ἐπὶ τῆς γῆς», εἰς δὲ τὸ ἔργον ὁ
SCHOPENHAUER ὡς παιδαγωγὸς (1874) ἔγραφεν: «Οὐ-
δέποτε ὁ κόσμος ἦτο περισσότερο κόσμος, οὐδέποτε
πτωχότερος εἰς ἀγάπην καὶ ἀγαθότητα. Ἀπὸ μιᾶς ἑκα-
τονταετηρίδος εἰς οὐδὲν ἄλλο εἴμεθα προπαρασκευασμέ-
νοι παρὰ εἰς βαθυτάτους ἐκ θεμελίων συγκλονισμούς τῶν
πάντων. . . . Οὐδέποτε εἴχομεν μεγαλυτέραν ἀνάγκην ἠθι-
κῶν παιδαγωγῶν καὶ οὐδέποτε ἦτο ἀπιθανώτερον νὰ εὐ-
ρωμεν αὐτοὺς κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ ἰατροὶ εἶναι
ἀναγκαιότατοι δηλ. κατὰ τὰς ἐπιδημίας. Αὐτοὶ οὗτοι
εἶναι περισσότερο παντὸς ἄλλου ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς
μεγίστους κινδύνους. . . . Ποῦ εἶναι οἱ ἰατροὶ τῆς νεωτέ-
ρας ἀνθρωπότητος, οἵτινες οἱ ἴδιοι ἴστανται ἐπὶ τῶν πο-
δῶν αὐτῶν τόσο σταθεροὶ καὶ ὑγιεῖς, ὥστε νὰ δύνανται
νὰ κρατοῦν ὀρθὸν καὶ ἄλλον τινὰ καὶ νὰ τὸν χειραγω-

γούν; Αί ἄριστοι προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς μας κατελήφθησαν ὑπό τινος ἐπισκοπίσεως ὡς καὶ ἀμβλύτητος, ὑπὸ αἰωνίας τινὸς ἀηδίας πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ὑποκρισίας κατὰ τῆς ἐντιμότητος, ὅστις διεξάγεται εἰς τὸ στήθος αὐτῶν, ὑπὸ τῆς παραχῆς ἐκ τῆς ὁποίας πάσχει ἡ πεποίθησις εἰς ἑαυτούς. Διὰ δὲ τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνίκανοι νὰ γίνουν ὀδηγοί, ἅμα καὶ τιμωροὶ ἄλλων. Θὰ ηὐχόμεν νὰ εὕρω ὡς παιδαγωγὸν ἕνα ἀληθινὸν φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑψώνη ἄλλους ὑπεράνω τῆς ψυχικῆς ἐνδείας, καθ' ὅσον αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἐδίδασκεν πάλιν, ὅτι ὀφείλει τις νὰ εἶναι εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὴν ζωὴν του ἀπλοῦς καὶ ἐντιμος, ἐπομένως ἀσυγχρόνιστος κατὰ τὴν βαθυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν. Διότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι σήμερον τόσον πολύπλοκοι, ὥστε κατ' ἀνάγκην γίνονται ἄτιμοι, ὡσάκισ ἐν γένει θέλουν νὰ ὀμιλοῦν, ν' ἐκφράζουσιν τὰς γνώμας καὶ νὰ πράττουν κατ' αὐτάς».

*
* *

Κατὰ τὸν πόλεμον σημαντικὰ εἶναι τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀρχηγῶν τῶν λαῶν.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν, κυρίως ὅταν εἶναι ἰσχυραὶ προσωπικότητες, ἀγόμενοι ἀπὸ τὰ ἴδια ψυχικὰ κίνητρα, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων πᾶν ἄλλο ἢ εὐγενῆ εἶναι, διαισθανόμενοι δὲ συνάμα τὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ των, ἀκτινοβολοῦσιν ἐπὶ τὰ ἄτομα διὰ τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς τὰς ιδέας των, ὥστε τελικῶς σύμπας ὁ λαὸς καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν ιδεῶν τοῦ ἀρχηγοῦ εἴτε αὐταὶ εἶναι πολεμικαὶ εἴτε καλλιτεχνικαὶ, εἴτε ἠθικαὶ, εἴτε ἄλλο τι. Προκειμένου περὶ τοῦ πολέμου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀρχικῶς ὁ πόλεμος παρασκευάζεται ὑπὸ τῶν ἰθυνόντων ἑνὸς ἢ πλειόνων. Εἶτα διὰ τῆς ὑποβολῆς μεταδίδεται ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου εἰς τὸν λαὸν καὶ γενικεύεται. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ κυβερνήται εἶναι οἱ κύριοι δημιουργοὶ τοῦ πολέμου καὶ ἐπομένως οἱ

κύριοι υπεύθυνοι. Αί περιπτώσεις τῶν Χίτλερ καὶ Μουσο-
λίνι μαρτυροῦσι περὶ τούτου¹.

Πρὸς ἐξάπλωσιν ἰδέας τινὸς εἶναι καταλληλοτέρα ἢ
μάζα παρὰ τὰ μεμονωμένα ἄτομα. Ἡ ψυχολογία τῆς
μάζης, ὡς γνωρίζομεν, εὐοδοῖ τὴν ἐκκόλαψιν καὶ ἐξάπλω-
ιδεῶν παντὸς περιεχομένου καὶ τοῦ πλέον παραλόγου,
διότι ἡ ὑποβολιμότης τῆς μάζης εἶναι πάντοτε ἠύξημένη.
Ἐν τῇ μάζῃ παύει ἡ λογικὴ κρίσις, ἡ ἰδία θέλησις καὶ ἡ
προσωπικὴ εὐθύνη. «Εἰς τὴν μάζαν ἀθροίζεται ἡ μωρία καὶ
οὐχὶ ἡ λογικὴ» λέγει ὁ LE BON. «Ἵποφερτὸς εἶναι ὁ
ἄνθρωπος ὡς μόνος, παρὰ τὴν μάζαν εὐρίσκεται ὁ κόσμος
τῶν ζώων» GRILLPARZER. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἐν
τῇ μάζῃ δρᾷ ἄνευ περισκέψεως, χάνει τὴν ἀτομικὴν σκέ-
ψιν καὶ πρωτοβουλίαν. Δι' ὃ ὑπόκειται εὐχερῶς εἰς ὑπο-
βολὰς π. χ. τοῦ ἀρχηγοῦ.

Ἡ ὑποβαλλομένη ἰδέα παραλαμβάνεται, καθίσταται
ἔμμονος καὶ κυριαρχεῖ ἀπολύτως. Οὕτω δημιουργοῦνται
αἱ ὁμαδικαὶ ὑποβολαὶ δι' ἰδέαν τινὰ καλὴν ἢ κακὴν. Τοι-
ουτοτρόπως δημιουργεῖται καὶ ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου, ἥτις
ἐξουδετεροῦσα τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν ἐπι-
φέρει τὴν ἐξαπόλυσιν τῶν ἐνστίκτων καὶ πρωτογόνων ψυ-
χικῶν στοιχείων. Ἐὰν συμβῇ ὁ ἀρχηγὸς λαοῦ τινὸς νὰ
εἶναι ἄνθρωπος μὲ ἔντονα ἐνστικτα ἐπιθετικότητος παρα-
σύρει τὸν λαόν του εὐχερέστερον πρὸς τὸν πόλεμον.

Ἄς σημειωθῇ, ὅτι καὶ ὡς πρὸς πᾶν ὅ,τι σχετίζεται
πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τὴν προπαρασκευὴν αὐτοῦ, ἡ ὑπο-
βολὴ εἶναι ἐνεργὸς παράγων, Οὕτω π. χ. ἡ ἐκπαίδευσις
ἐν τῷ στρατῷ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς δημιουργίας ὁμαδι-
κῆς ὑποβολῆς καταργουμένης τῆς ἀτομικότητος τοῦ στρα-

(1) Δέον νὰ τονισθῇ, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι γενικῶς πιστεύ-
εται, ἡ ἱστορία τῶν λαῶν ἔχει πραγματοποιηθῆ οὐχὶ διὰ τῶν προ-
τερημάτων καὶ ἀρετῶν τῶν ἀρχηγῶν, ἀλλὰ συνήθως διὰ τῶν ἐλατ-
τωμάτων καὶ ψυχικῶν ἀτελειῶν αὐτῶν. Ἡ φιλοδοξία, ἡ κουφότης
ἢ ἐκδικητικότης, ἢ κακία τὸ πείσμα, ἢ ἐμπάθεια, ἢ ἀκρισία κ. τ. τ.
ὠδήγησαν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Κρατῶν εἰς πολέμους καὶ οὕτω
συνετελέσθη ἡ ἱστορία τῶν λαῶν.

τιώτου. Ὁ στρατιώτης δέον νὰ ἐκτελῇ διαταγὰς δίκην αὐτομάτου, ἄνευ συμμετοχῆς τῆς ἰδικῆς του σκέψεως καὶ κρίσεως. Ἡ ὑποβολὴ ἐν τῷ στρατῷ εἶναι περισσότερο ηὔξημένη κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς μάχης, καθ' ἣν οἱ στρατιῶται μεταπίπτουν εἰς κατάστασιν μειώσεως τῶν αἰσθήσεων (κατάστασις TRANCE) ὥστε δὲν ἔχουν πλήρη συνείδησιν τῶν πράξεών των ἀλλὰ κυριαρχοῦνται ὑπὸ μίας καὶ μόνῃς ἰδέας, τῆς ἐξοντώσεως τοῦ ἐχθροῦ.

Ὡς βλέπει τις, τὸ φαινόμενον τῆς ὑποβολῆς εἶναι λίαν ἐκδηλον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδον αὐτοῦ.

Ἡ ὑποβολὴ εἶναι τὸν κύριον στοιχεῖον τῶν λεγομένων ψυχικῶν ἐπιδημιῶν, μία τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ πόλεμος. Ψυχικαὶ ἐπιδημίαι εἶναι πολλαὶ γνῶσται ἐν τῇ ἱστορίᾳ¹. Ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1914 καὶ ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ εἰς πολλὰς χώρας, ὡς καὶ ὁ πρόσφατος παγκόσμιος ἀπέτελεσαν ὡσαύτως ψυχικὴν ἐπιδημίαν πολέμου. Ἄξιον δὲ μνείας κοινὸν γνῶρισμα τῶν ἐπιδημιῶν ἐν γένει, ὡσαύτως δὲ ψυχικῆς ἐπιδημίας τοῦ πολέμου, εἶναι ἡ περιοδικότης αὐτοῦ.

* *

Ἀναλύσεως δέον ἐπίσης νὰ τύχη καὶ τὸ νέον στοιχεῖον τοῦ πολέμου, τὸ ὁποῖον συνίσταται εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν ἐμπολέμων νὰ κατηγοροῦν ἀλλήλους καὶ νὰ ἐπιρρίπτῃ ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου.

Τούτου δέον νὰ διακρίνη τις τὴν συνειδητὴν καὶ σκόπιμον προσπάθειαν ἐπιρρίψεως τῆς εὐθύνης εἰς τὸν ἄλλον καὶ τὴν καλῇ τῇ πίστει γιγνομένην.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν πρόκειται περὶ συνειδητῆς συκοφαν-

(1) Ἡ κατὰ τὸν μεσαίωνα καταδίωξις καὶ θανάτωσις τῶν μαγισσῶν, (ἱερὰ ἐξέτασις) αἱ σταυροφορίαι, οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι, ἀποτελοῦσιν μεταξύ πολλῶν ἄλλων παραδείγματα ψυχικῶν ἐπιδημιῶν. Αἱ ψυχικαὶ ἐπιδημίαι ἔχουν περισσότερα πολλάκις θύματα παρὰ αἱ ἐπιδημίαι τῶν νόσων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἅπασαι αἱ ἰδεολογίαι ἐξαιρέσει μόνον τῆς ἰδεολογίας διὰ τὴν ἐπιστήμην εἶναι φονικαὶ καὶ ἄγουν εἰς ἐγκληματικὰς πράξεις.

τικής προσπαθείας ἀποτελεῖ τοῦτο ἔνδειξιν ἠθικῆς καταπτώσεως. Δὲν ἀμφιβάλλει δέ τις, ὅτι γίνεται τοιαύτη σκόπιμος προσπάθεια μεταξύ τῶν ἀντιπάλων.

Οὐχ ἦττον κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ πολεμικὴ τῆς κατηγορίας ἐνεργεῖται καλῆ τῇ πίστι, οἱ δὲ ἀντιμαχόμενοι ὄντως πιστεύουσι, ὅτι ὁ ἄλλος εἶναι ὑπεύθυνος καὶ παραβάτης τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἄλλη εἶναι ἡ σημασία τοῦ ζητήματος δυναμένη νὰ κατανοηθῇ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐκείνης ιδιότητος τοῦ μὴ ἀναγνωρίζειν καὶ ἀνομολογεῖν τὰ ἴδια σφάλματα, διὰ λόγους οἱ ὅποιοι περιττὸν νὰ μνημονευθοῦν ἐνταῦθα. «Οὐδεὶς ἑαυτὸν ἔνοχον ποιεῖ». Τὰ αἰσθήματα δ' ἐνοχῆς καὶ τύψεων συνειδήσεως ἐπὶ τῇ συμπράξει εἰς πόλεμον, ὅστις τοσαύτας ἔχει ὀλεθρίας συνεπείας, συνεπικυροῦν εἰς τὴν προσπάθειαν ἀπομακρύνσεως τῆς εὐθύνης τοῦ πολέμου ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπιρρίψεως αὐτῆς εἰς τὸν ἄλλον.

Οἱ σημερινοὶ πόλεμοι διαφέρουν τῶν παλαιῶν, διότι δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένην τοπικὴν ἀνωμαλίαν, ἀλλὰ γεγονός, ὅπερ λόγῳ τῆς στενῆς ἐπαφῆς τῶν λαῶν ἀπηχεῖ ἐφ' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Σήμερον ἡ εὐθύνη τῶν δημιουργούντων τὸν πόλεμον εἶναι μεγαλυτέρα ἢ ἄλλοτε. Δι' ὃ οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ ν' ἀναλάβῃ ταύτην καὶ προσπαθεῖ διὰ παντὸς μέσου, θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου, νὰ ἐπιρρίψῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἀντίπαλον.

Εἶναι ὄντως ἐκπληκτικόν, ὅτι κράτη τὰ σκῆπτρα τοῦ πολιτισμοῦ κατέχοντα μεταχειρίζονται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅλα τὰ μέσα τῆς ἀνειλικρινείας καὶ τοῦ ψεύδους ἐν πολλοῖς ἐν πάσῃ ἐσκεμμένη κακοβούλῳ προθέσει. Ἡ ὕπαρξις ὅμως τύψεων συνειδήσεως ἀποτελεῖ παρήγορον σημεῖον, διότι τοῦτο σημαίνει παρέμβασιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς ἀντενεργούσας πρὸς τὸν πόλεμον δυνάμεις, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος, περιλαμβάνονται καὶ αἱ τύψεις ὡς στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ἧτις ὡς ψυχικὴ δύναμις ἐργάζεται ἐναντίον τῆς δημιουργούσης τὸν πόλεμον ψυχικῆς δυνάμεως.

*
* *

Ὁ πόλεμος παρουσιάζεται ὡς συχνὴ ἐκδήλωσις ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται ὡς ἀντιπροσωπεύων φυσικὴν τινὰ κατάστασιν πραγμάτων ὑπέκουσαν εἰς ὠρισμένους νόμους ἀμετατρέπτους καὶ ἀκαταμαχήτους. Ὅντως, ὡς ἀλλαχοῦ ἐλέχθη, ὁ πόλεμος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀποτελεῖ φυσικὸν φαινόμενον. Λοιπὸν ἄς ἐξετασθῆ, ἐὰν θέλη ὑπάρχει πάντοτε ὡς ἀναπόφευκτος μοῖρα τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα παρέχει τὴν ἐλπίδα, ὅτι ποτὲ ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι δυνατόν νὰ παύσῃ ὑπάρχων.

Ὁ πόλεμος παρουσιάζεται ὡς μία παλαιὰ, συχνάκις ἐπαναλαμβανομένη καταστρεπτικὴ παρέκκλισις τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ τόσων ἄλλων. Τὴν παρέκκλισιν ταύτην ἐγνωρίσαμεν ὡς ἐκδήλωσιν νοσηρᾶς κοινωνικῆς καταστάσεως, ὡς νόσον κοινωνικὴν.

Ἡ καταπολέμησις τοῦ πολέμου ἐγένετο μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν διπλωματῶν ἄνευ ὁμῶς ἐπιτυχίας. Ὡς φαίνεται, τὴν ἀνθρωπότητα δὲν πρόκειται ν' ἀπαλλάξωσι τοῦ πολέμου αἱ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματῶν συναπτόμεναι συμφωνίαι, συνθήκαι, συμμαχίαι καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ ἀποτυχία τῶν πολιτικῶν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου σημαίνει, ὅτι τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας ἀναρμοδιῶν. Εἶναι τοῦτο εὐλογον, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ πολιτικοὶ χειρίζονται ζήτημα ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας καὶ ἀποστολῆς των. Ὡς ἐλέχθη, ὁ πόλεμος εἶναι νοσηρὸν κοινωνικὸν φαινόμενον. Κατ' ἀκολουθίαν δεόν ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης τῆς ἀσχολουμένης περὶ τὰς νόσους τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, τοὔτέστιν τῆς ἰατρικῆς.

Ἡ ἰατρικὴ ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἐξῆλθεν τοῦ στενοῦ θεραπευτικοῦ πλαισίου καὶ ἐπενέβη εἰς πλεῖστα κοινωνικὰ ζητήματα π. χ. τὴν κοινωνικὴν ὑγιεινὴν, τὴν εὐγονίαν, τὴν παιδαγωγικὴν, τὴν δικαιοσύνην (ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἵνα καθορίσῃ τὴν εὐθύνην ἐγκληματίου).

Προορισμός τῆς ἰατρικῆς καὶ ἀποστολὴ τοῦ ἰατροῦ εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ πόνου. Ὁ ἰατρός ὡς φύλαξ τῆς ὑγείας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος εἶναι ἀπόστολος τῆς εἰρήνης, εἶναι ἐχθρὸς τοῦ πολέμου ὡς εἶναι τῆς νόσου καὶ τοῦ θανάτου. Ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ γίνῃ ἰατρός τῆς κοινωνίας καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου. Ὁ θεὸς δικαιούται καὶ δύναται ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον ἐναντίον τοῦ πολέμου, ἐφ' ὅσον ὁ πόλεμος παριστᾷ νόσον κοινωνικὴν. Ἡ ἰατρικὴ κατεπολέμησεν πλείστας ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις καὶ προλήψεις δηλαδὴ νοσηρὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις ἐχούσας ἐπιβλαβεῖς κοινωνικὰς συνεπεΐας, κατεπολέμησεν ἐπιτυχῶς νόσους π. χ. τὴν πανώλην, τὴν εὐλογίαν, μολονότι ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις πρόκειται περὶ φυσικῶν φαινομένων στενῶς συνυφασμένων μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς πολλαὶ ἰδέαι καὶ κοινωνικαὶ ἐκδηλώσεις ἐπιβλαβεῖς διὰ τοὺς ἀνθρώπους κατεδείχθησαν ὑπὸ τῆς ἰατρικῆς ὡς πεπλανημέναι παρεκκλίσεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς καὶ κατεπολεμήθησαν, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου θὰ καταδειχθῇ ὡς πεπλανημένη ἰδέα. Ὁ ἰατρός ἀφαιρῶν τὸ γόητρον τοῦ πολέμου καὶ χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς κοινωνικὴν νόσον θ' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς θεραπείας ἀπὸ τῆς νόσου τοῦ πολέμου. Πρὸς τοῦτο εἶναι ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος, διότι ἔχει εἰς χεῖρας τὴν μόνην ἐπιστήμην, ἡ ὁποία δύναται νὰ συλλάβῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος καὶ νὰ κατευθύνῃ τοῦτο πρὸς ἀνωτέραν πνευματικὴν ζωὴν. Ὁ Γλάδστον εἶπε, ὅτι θὰ ἔλθῃ ὁ καιρὸς, καθ' ὃν οἱ ἰατροὶ θὰ γίνωσιν οἱ ὀδηγοὶ τῶν λαῶν. Ἄς διευκρινισθῇ, ὅτι τοῦτο θὰ συμβῇ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῶν ὡς ἰατρῶν οὐχὶ ὡς πολιτικῶν, διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ διπλωμάται οὐδὲν κατώρθωσαν, ἀντιθέτως δὲ ἐβλάψαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου.

Ὁ φιλόσοφος DESCARTES γράφει εἰς τὸ ἔργον του Discours de la Méthode, «διότι καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα, ἐξαρτᾶται εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν,

ἀπὸ τὴν κατάστασιν καὶ διάθεσιν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, ὥστε, ἐὰν ἐν τέλει εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ μέσον τι, ὅπερ νὰ κάμῃ τοὺς ἀνθρώπους κοινῶς λογικωτέρους καὶ τελειοτέρους, παρ' ὅσον μέχρι τοῦδε ὑπῆρξαν, τοῦτο θὰ ζητηθῇ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐν τῇ ἰατρικῇ».

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐπεκταθῶ εἰς περισσότερα πρὸς κατάδειξιν τῆς ὀρθῆς θέσεως τοῦ ζητήματος οὐδὲ νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας περὶ τοῦ τί δέον γενέσθαι, εἰμὴ μόνον εἰς τινὰς ἀπαραιτήτους.

Ἡ ἰατρικὴ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ καθορίζουσα τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχικὴν διάθεσιν πρὸς πόλεμον, ἔμφυτον ἢ ἐπίκτητον, τοὺς ὄρους τοὺς ὑποδαυλίζοντας καὶ φέροντας εἰς φῶς τὴν διάθεσιν ταύτην καὶ τὰς μεταβολὰς, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας βάσει τῶν ὁποίων ὁ εἰρηνικὸς ἄνθρωπος καθίσταται πολεμικὸς, ἐν γένει δὲ καθορίζουσα ἀπάσας τὰς προϋποθέσεις παρὰ τῷ ἀτόμῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ, αἵτινες σχετίζονται πρὸς τὸν πόλεμον, θὰ ὑποδείξῃ τ' ἀναγκαῖα προληπτικὰ καὶ ἐξυγιαντικὰ μέσα ὡς κάμνει τοῦτο καὶ διὰ τὴν ἐγκληματικότητα καὶ ἄλλας παρεμφερεῖς ἀντικοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι συμπτώματα ψυχικῆς διαταραχῆς, ἐλαφρᾶς ἢ βαρείας, τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας.

Ὡς ἐλέχθη ἡ κοινωνία νοσεῖ, ὅταν δημιουργηθοῦν κοινωνικοὶ ὄροι τοιοῦτοι, ὥστε νὰ συνεπιφέρουν διαταραχὰς εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων. Εἶναι ἔργον ἰατρικὸν νὰ καθορισθῇ ἡ κοινωνικὴ ἐκείνη ψυχικὴ ὑγιεινὴ τοῦ ἀτόμου, ἥτις προλαμβάνει τὴν ἐπὶ τὸ ἀνώμαλον ψυχικὴν μετατροπὴν αὐτοῦ εἴτε αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὸν πόλεμον εἴτε τὴν ἐγκληματικότητα, εἴτε ἄλλο τι. Προϋπόθεσις καὶ βάσις τῆς σκοπούμενης ταύτης κοινωνικῆς ὑγιεινῆς εἶναι ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ εὐημερία τοῦ ἀτόμου διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ. Περαιτέρω ἀναγκαιοτάτη εἶναι

ἢ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν καὶ οὐχὶ τῆς ὑλοφροσύνης. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτισμὸς πρέπει νὰ καταστοῦν πνευματικώτεροι. Τοῦτο ὁμῶς προϋποθέτει τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βασικῶν σωματικῶν ἀναγκῶν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος μένη ἀπερίσπαστος πρὸς πνευματικὴν ἀπασχόλησιν καὶ ἀνάτασιν.

Οἱ πόλεμοι ἔχουν, ὡς γνωρίζομεν, πολλαπλῶς ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, εἶναι δὲ συχνότεροι, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐκτρέπονται περισσότερο πρὸς τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ παραμελοῦν τὰ ψυχικά καὶ πνευματικά. Ἡ σημερινὴ ἀνθρωπότης κατέκτησε τὸν κόσμον διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀπώλεσε τὴν ψυχικὴν ἰσορροπίαν καὶ τὴν γαλήνην, διότι διέθεσε τὴν ἐπιστήμην οὐχὶ ἐπ' ἀγαθῷ. Ἡ ἀνθρωπότης πρέπει νὰ καθοδηγηθῇ εἰς σκοποὺς τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον νὰ εἶναι καθαρῶς πνευματικόν. Διὰ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς συνόλου θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διατήρησις ὁμαλῆς ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς καὶ θὰ ἐπέλθῃ μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῶν Κρατῶν.

Τὰ κράτη, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἔχουσι τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἠθικῆς, ὡς τὰ ἄτομα. Εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικοποιήσεώς των ὡς ποτὲ τὸ ἄτομον. Πρέπει νὰ δημιουργήσωσι καὶ ταῦτα τὰς ἰδίας σχέσεις πρὸς ἄλληλα ὡς τὰ ἄτομα, διότι ὡς ἔχουν αἱ σχέσεις τῶν κρατῶν, ἀκόμη καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης, οὐδόλως εἶναι ἀγαθαὶ καὶ ἐγκάρδιαι, ἀλλ' ἐγκρύπτουσι τὴν ἐχθρότητα, καὶ τὸ μῖσος. Ὁ Πλάτων, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, θαυμασίως διίδων τὴν τοιαύτην σχέσιν τῶν κρατῶν (τότε τῶν πόλεων) γράφει εἰς τοὺς νόμους α' 626. «Ἦν γὰρ καλοῦσι τῶν ἀνθρώπων οἱ πλείονες εἰρήνην; τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πάσαις περὶ πάσας αἰεὶ τὰς πόλεις πόλεμον ἀκύρηκτον κατὰ φύσιν εἶναι». Ἡ κατάστασις δηλαδὴ τῆς εἰρήνης μετὰξὺ τῶν κρατῶν ἀποτελεῖ ἀκήρυκτον πόλεμον. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπικυροῦται ἀπὸ τὰς προετοιμασίας αὐτῶν διὰ τὸν μέλλοντα πόλεμον.

Μη λησμονῶμεν, ὅμως ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενεῖα δὲν ἔχουσι ἐξαλειφθῆ αἱ μεταξὺ τῶν μελῶν συγκρούσεις καὶ φιλονικεῖται. Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐνιαίῳ ἔθνει δὲν ἔχουσι παύσει ὀλοσχερῶς ἀντιθέσεις τινές π. χ. μιᾶς ἐπαρχίας πρὸς ἄλλην τινὰ λόγῳ συγκρούσεως συμφερόντων, τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς τοὺς τῶν πόλεων κ.ο.κ, Ἡ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενεῖας δημιουργία συγκρούσεων χωρὶς τὴν ὕπαρξιν ἐξωτερικοῦ τινος παράγοντος π. χ. οἰκονομικοῦ, σημαίνει ὅτι καθαρῶς ψυχικοὶ λόγοι π. χ. διαφορὰ ἀντιλήψεων, ἄγουσι εἰς συγκρούσεις. «Εἴμεθα ἀδελφοί, ἀλλὰ μισούμενοι ἀδελφοί» λέγει ὁ STEKEL. Διὰ τῆς συνεχοῦς ἔμως καὶ ἀδιαλείπτου διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς δημιουργίας εὐνοϊκῶν διὰ τὴν εὐημερίαν ὄλων τῶν ἀτόμων κοινωνικῶν ὄρων, θὰ ὀδηγηθῶσιν τὰ ἄτομα καὶ τὰ Κράτη εἰς τὴν κατάστασιν ὥστε νὰ ἐξαλειφθῆ τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου.

Ἄγῶν ἐναντίον ἀλλήλων ἦτο καὶ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν μὴ ἐξειλιγμένων ἀνθρώπων. Ἄγῶν πνευματικῆς ἀμίλλης δέον ν' ἀποτελέσῃ τὸ σύμβολον τῶν προηγμένων ἀνθρώπων τῶν μελλουσῶν γενεῶν. Ὁ ἀγῶν διὰ τῆς σωματικῆς δυνάμεως καὶ βίας εἴτε τῶν μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὁμάδων εἴτε τῶν κρατῶν, εἶναι ἐπιβλαβῆς καὶ ἀναχρονισμὸν φαινόμενον.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς πάντων τῶν ἀνωτέρω θὰ δυνηθῆ ἡ ἀνθρωπότης νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τοῦ πολέμου, ὡς ἀπομολύνσεώς τινος. Ἡ θεραπεία δὲ πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ ἄτομον καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ σύνολον. Τὸ ἄτομον πρέπει ν' ἀναθεωρήσῃ τὰς ἀρχὰς του, νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του, νὰ πατάξῃ τὰς ἀσυνειδήτους ἐγωϊστικὰς του διαθέσεις, νὰ ρυθμίσῃ ὀρθῶς τὰς σχέσεις πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὥστε αἱ ἴδιαι σκέψεις, προθέσεις καὶ πράξεις νὰ δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν γενικοὺς κανόνας πάσης κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον, ὅτι ἡ ἀνωτέρω προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς ἰατρικῆς πρὸς καθοδήγησιν τῶν λαῶν πρέπει ν' ἀπο-

πελέση ιδιαίτερον μέλημα αὐτῆς δηλονότι ἀπασχόλησιν εἰδικὴν καὶ ὀργανωμένην τῶν ἰατρῶν.¹

* * *

Διὰ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ πολέμου ἄξιος λόγος παράγων εἶναι ὁ τῆς φαντασίας. Τὴν φαντασίαν ἡμῶν δεόν νὰ μὴν ἀπασχολοῦμεν περὶ τὸν πόλεμον. Πρέπει νὰ συνηθίσωμεν νὰ φανταζώμεθα τὸν πόλεμον ὡς μὴ δυνατόν νὰ ὑπάρχη. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς κατευθύνσεως τῆς φαντασίας θὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἀλλαγὴν τῆς πρὸς τὸν πόλεμον ψυχικῆς κατευθύνσεως ἡμῶν.

Αἱ γυναῖκες ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐπέμβουν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου. Ἡ γυνὴ ὡς δημιουργοῦσα τὴν ζωὴν ἐνδιαφέρεται περισσότερον διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς ἢ ὁ ἀνὴρ. Ἡ ζωὴ εὐοδοῦται εἰς ἀσφαλὲς καὶ ἤρεμον περιβάλλον. Δι' ὃ ὁ πόλεμος ἀντίκειται πρὸς τὴν νοοτροπίαν καὶ τὴν συναισθηματικὴν τῆς γυναικός.

Ἐν τέλει ὑπάρχει ἡ βέβαιος προσδοκία, ὅτι ἡ σὺν τῷ χρόνῳ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρυτανεία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν στοιχείων θέλει ἀποτελέσει τὸν σημαντικώτερον παράγοντα πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ κακοῦ.

Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ προϊούσα κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ νόμον ἐξελίξεως καὶ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος θὰ καταστῇ τελικῶς τόσο πνευματικός, ὥστε νὰ δύναται νὰ κυριαρχήσῃ τῶν παθῶν του.²

(1) Πρὸ τοῦ πολέμου οἱ ψυχίατροι ὅλων τῶν χωρῶν εἶχον ὀργανώσει ἐκστρατείαν ἐναντίον τοῦ πολέμου. Κέντρον τῆς ὀργανώσεως ἦτο τὸ HAARLEM τῆς Ὁλλανδίας. Ἡ ὀργάνωσις ἐτέλει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης τῆς Ὁλλανδίας, καὶ εἶχε ἀποτανθῆ καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ψυχιάτρους (τὸν κ. Γιαννίρην τέως Διευθυντὴν Δρομοκαϊτείου καὶ τὸν γράφοντα). Ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου προεργασία ἀνεκόπη ὑπὸ τῆς ραγδαίας ἐπελεύσεως τῶν πολεμικῶν γεγονότων.

(2) Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις ἔχει ὡς ὑπόστρωμα καὶ ἀντίστοιχον ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τὸν φλοιόν, τὸν καλούμενον νεοεγκέφαλον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιτίθεται ὁ κορμὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἢ ὁ παλαιοεγκέφαλος, ὅστις ἐμπεριέχει τὰς ἐνστίκτους ψυχικ-

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, βαίνει ἀναμφιβόλως ὁ ἄνθρωπος. Φαίνεται ὁμως, ὅτι εἶναι εἰσέτι ἀρκούντως βάρβαρος, ὥστε τὸ τοιοῦτον νὰ ἀναμένηται ἐν τῷ πολὺ ἀπωτέρω καὶ ἀκαθορίστῳ μέλλοντι. Ἡ ἠθικοποίησις τῆς ἀνθρωπότητος βαίνει κατὰ βραδύτατον ρυθμὸν, τὸσον βραδέως ὥστε ἔχων τις ὑπ' ὄψιν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, δυσκόλως δύνανται ν' ἀπαντήσῃ καταφατικῶς ὅτι ἡ σημερινὴ κοινωνία ἔκαμε πρόοδον ἔστω καὶ ἐνὸς βήματος πρὸς τὴν ἠθικὴν, παρὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τὴν ὁποίαν ἐδέχθη καὶ δέχεται συνεχῶς ἐπὶ χιλιετιρίδας ὑπὸ τῆς θρησκείας, τῶν φιλοσόφων κ. λ. π.

Πάντως ὑπάρχουν ἐνδείξεις πείθουσαι, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουν καὶ συνεχῶς ἀναπτύσσονται παραλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τὰ ἠθικά στοιχεῖα. Ταῦτα ἀποτελοῦν, ὡς δεχόμεθα, ἔμφυτον ψυχικὴν λειτουργίαν. Κρατυνόμενα δὲ θὰ ἐπικρατήσουν ἐν τῇ ψυχικῇ ζωῇ καὶ θὰ κατευθύνουν τὸν ἄνθρωπον κατὰ διάφορον τοῦ μέχρι τοῦδε τρόπον. Πρὸς τὸ παρὸν τὸ ἀσυνείδητον τῆς ἀνθρωπότητος γέμον μίσους καὶ σκληρότητος διέπει τὰς πράξεις τῶν ἀτόμων καὶ κρατῶν. Ἐφ' ὅσον ὁμως παραλήλως καὶ ἐμφύτως ὑπάρχει καὶ ἡ τάσις πρὸς τὸ ἀγαθόν, αὕτη εἶναι τὸ ἐχέγγυον τῆς μελλούσης ἠθικοποιήσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἄνθρωπος ἐξελισσόμενος καταπνίγει διαρκῶς τὰς ἀντικοινωνικάς του ἐκδηλώσεις. Ἀλλὰ τὸ ἄγριον θηρίον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξουδετερωθῆ.

Εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς προωθήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

κάς τάσεις. Γνωρίζομεν δέ, ὅτι ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου διαρκῶς αὐξάνεται εἰς βᾶρος τοῦ κορμοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν νόμον τῆς προϊούσης τελεγκεφαλοποιήσεως (ἴδε Κ. Κωνσταντινίδου, Αἱ σχέσεις ἐγκεφάλου καὶ πολιτισμοῦ). Ἐπομένως ὅταν τὸ ἄτομον καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἐξελιχθῆ μέχρι σημείου, ὥστε ὁ φλοιὸς ν' ἀποκτήσῃ πλήρη ὑπεροχὴν ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, τότε ἐλπίζει τις εἰς τὴν κατάπνιξιν τῶν τάσεων ἐκείνων, αἵτινες ὀδηγοῦν εἰς τὸν πόλεμον.

πρὸς τὴν εἰρηνικωτέραν ἐξέλιξιν ὁ ἰατρός εἶναι λίαν ἐνδε-
δειγμένος¹ καὶ δέον ἂν ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν. Ἀλλὰ
καὶ πᾶς τις δέον νὰ ὑποβοηθῇ, ὥστε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν
τοῦ μεγίστου τῶν ἀνθρωπίνων κακῶν θεραπείαν, ἢ ἐπι-
τευξίς τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον καθῆκον καὶ ἐπι-
ταγὴν παντὸς πεπολιτισμένου ἀτόμου.

Ὁ OSWALD ἔγραφεν ἐπ' αὐτοῦ τῷ 1913 εἰς τὴν
«Φιλοσοφίαν τῶν ἀξιῶν» «Ὁλος ὁ κόσμος συμφωνεῖ, ὅτι
ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς ἐξωπλισμένης εἰρήνης εἶναι
ἀνυπόφορος. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ διάφορα ἔθνη ὑπερβολικὰς
θυσίας, ἀνωτέρας τῶν ἐξόδων δι' ἔργα πολιτισμοῦ, χωρὶς
δι' αὐτῶν νὰ ἐπιτυγχάνωνται σκοποὶ θετικῆς ἀξίας. Ἐὰν
ἡ ἀνθρωπότης εὑρίσκει τρόπον ν' ἀποφύγῃ τοὺς ἐξοπλι-
σμοὺς διὰ πολέμους, οἵτινες δὲν πρόκειται νὰ συμβοῦν²,
τὴν δέσμευσιν ἑνὸς μεγάλου μέρους τῶν ἀνθρώπων πρὸς
ἐκπαίδευσιν διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς καὶ ὅλας τὰς πολ-
λαπλᾶς ἄλλας ζημίας, τὰς ὁποίας προκαλεῖ ἡ παροῦσα
κατάστασις, θὰ ἐπετυγχάνετο δι' αὐτῶν ἀφάνταστος οἴκο-
νομία ἐνεργείας, ὥστε ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ ἀνα-
μένῃ τις μίαν ἀφάνταστον ἄνθισιν τοῦ πολιτισμοῦ. Διότι
ὁ πόλεμος καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς καὶ ὁ προσωπικὸς ἀγὼν,
εἶναι βεβαίως τὸ ἀρχαιότερον γεγονός ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἀν-
θρωπότητος, ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀσκοπώτερον
καὶ τὸ ἐπιφέρον τὴν περισσοτέραν σπατάλην ἐνεργείας.
Ἡ πλήρης ἐξάλειψις τοῦ δυναμικοῦ καὶ τοῦ πραγματο-
ποιουμένου πολέμου, συνιστᾷ ἐνεργὸν καὶ ἔντονον προ-
σταγὴν καὶ ἀποτελεῖ σπουδαιότατον ἔργον τοῦ πολιτι-
σμοῦ τῶν ἡμερῶν μας».

Ἡ ἐποχὴ ἡμῶν ἀντιπροσωπεύει ἐποχὴν σφοδρῶς χει-
μαζομένην, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ RABINTRANTHE TA-
GORE, ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται λίαν ἐξηγριωμένος.
Ὁ πόλεμος ἀνέπτυξε τὸ μῖσος εἰς μέγιστον βαθμὸν καὶ

(1) Σ. Καλλιᾶφα: Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπὴ σελ.
70, 1944.

(2) Εἰς τὴν προσδοκίαν ταύτην ἠπατήθη ὁ γράψας.

ἔθεσε εἰς δρᾶσιν τὸ ἔνστικτον τῆς καταστροφῆς. Τὸ μῖσος θὰ ἐξακολουθῇ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι τροφοδοτοῦν τὴν πολεμικὴν ἐγκληματικότητα. Ἐν τούτοις ἡ ἀγριότης θὰ ὑποχωρήσῃ τελικῶς, αἱ δὲ μεταξὺ τῶν κρατῶν διχόνοιαι θὰ καταπαύσονται ἀφοῦ τὰ κράτη διέλθουν τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν, ὅπως τὰ ἄτομα καὶ ἀχθοῦν εἰς πλήρη ἠθικοποίησιν.

Οἱ λαοὶ ἀνέκαθεν ἐνοστάλησαν τὴν κατάργησιν τοῦ πολέμου καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίας εἰρήνης. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς μέγιστον ἀγαθὸν τῆς Πολιτείας τὴν εἰρήνην. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς γράφει: «Ἀλλοίμονον εἰς δὲ ἄθλιον γένος κακοτύχων ἀνθρώπων γεννηθέντων ἐκ τοιαύτης ἔριδος καὶ θρήνου. Δὲν βλέπετε, πῶς κατασχίζετε ἀλλήλους ἀπὸ ἐπιπολαιότητα τῆς ψυχῆς σας. Ἐκεῖνοι δὲν ἐγνώριζον τὸν θεὸν τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θορύβου. . . . ἐκυριάρχει μόνον ἡ Κύπρις. Οὐδέποτε ἔσταξεν ὁ βωμὸς ἀπὸ τὸ αἷμα φονευθέντων τὰύρων, διότι τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ χειρότερον ἀνουσιούργημα τῶν ἀνθρώπων νὰ καταστρέψουν μίαν ζωὴν καὶ νὰ τρώγουν σπαράσσοντα μέλη. Ὅλα ἦσαν πρᾶα. Πτηνὰ καὶ ζῶα προσκολλῶνται φιλικῶς καὶ μετ' ἐμπιστοσύνης εἰς τοὺς ἀνθρώπους. . . . καὶ ἔκαιεν ἡ φλόξ τῆς ἀγάπης (FRG 128 - 146).

Ὁ Εὐριπίδης λέγει «ἡ (Εἰρήνη) πρῶτα μὲν μούσαισι προσφιλεστάτη, γόοισι δ' ἐχθρά, τέρπεται δ' εὐαιδία, χαίρει δὲ πλούτῳ. Ταῦτ' ἀφέντες οἱ κακοὶ πολέμοις ἀναιρούμεσθα.»

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γράφει. «Εἰρήνη φίλη, τὸ γλυκὺ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, ὃ νῦν ἔδωκα τῷ λαῷ καὶ ἀντέλαβον. Εἰρήνη φίλη, τὸ παρὰ πάντων μὲν ἐπαινούμενον ἀγαθόν, ὑπ' ὀλίγων δὲ φυλασσόμενον, ποῦ πότε ἀπέλιπες ἡμᾶς, τοσοῦτος ἐξ οὗ χρόνος ἤδη καὶ πότε ἐπανήξεις ἡμῖν;»

Τὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης ἀφαντάσθησαν παντοιοτρόπως οἱ ἄνθρωποι. Πολλοὶ ἐνόμισαν ταύτην δυνατὴν διὰ τῆς διὰ τοῦ πολέμου δημιουργίας κοσμοκρατορίας τινός. Ὁ Τάκιτος ἐπίστευε τοῦτο διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Κατὰ τὴν Ναπολεόντειον ἐποχὴν ἐπιστεύετο

ώσαύτως τοιοῦτον τι. Εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐποχὴν ἡ «Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν», νῦν δὲ ὁ Ὄργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν προτίθεται νὰ κατοχυρώσῃ τὴν εἰρήνην, ἐν ᾧ παραλλήλως ἰσχύει εἰσέτι καὶ ἐφαρμόζεται χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης τὸ «ἂν θέλῃς εἰρήνην παρασκευάζε τὸν πόλεμον».¹ Τὰ ἀνωτέρω κατασκευάσματα, ἀνομοιογενῆ καὶ πλήρῃ δυσπιστίας καὶ καχυποψίας, στερούμενα δὲ καὶ αὐτῆς τῆς καλῆς πίστεως φαίνονται πολὺ ἀσθενῆ, ἵνα δυνηθοῦν νὰ ἀνακόψουν τὴν πρὸς τὸν πόλεμον ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτελοῦν ὡς βλέπομεν μᾶλλον πολεμικὸν στίβον παρὰ ἐστίαν ἀκτινοβολίας τῆς εἰρήνης.

Ἐσχάτως θεωρεῖται ὡς σημαντικὸς παράγων ἐναντίον τοῦ πολέμου τὸ γεγονός τῆς ἀνακαλύψεως λίαν καταστρεπτικῶν πολεμικῶν μέσων, ὡς π. χ. ἡ βόμβα τοῦ ἀτόμου, ἔνεκεν τῶν ὁποίων ὁ πόλεμος μέλλει ν' ἀναιρέσῃ ἑαυτὸν λόγῳ τῶν συνεπειῶν του. Ὅταν ὁμῶς βλέπη τις τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώντων εἰσέτι ἐν μέσῳ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἐρειπίων, καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἀπισιοδοξίας ὅτι οὔτε ἡ ἐξαιρετικὴ καταστρεπτικότης τῶν νέων πολεμικῶν μέσων πρόκειται ν' ἀναχαιτίσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ νέου τινος πολέμου. Πάντως, ὡς καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ἡ προσπάθεια καὶ ἡ κίνησις ὑπὲρ τῆς εἰρήνης εἶναι διεθνῆς.² Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐποχὴν παρατηρεῖ τις συνειδητὴν προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Οἱ λαοὶ σήμερον ἔθεσαν τὴν εἰρήνην ὡς πρόβλημα καὶ σκοπὸν. Τοῦτο εἶναι τοῦλάχιστον παρήγορον.

* *

Εἶναι ὁμῶς σκόπιμος καὶ ὠφέλιμος διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἡ κατάστασις τῆς αἰωνίας εἰρήνης; Εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξάλειψις τοῦ φαινομένου τοῦ πολέμου

(1) Εἰς πολλάς περιπτώσεις ὁ πόλεμος κατέστη ἀναγκαῖος καὶ ἐξασφάλισε τὴν εἰρήνην διὰ τι χρονικὸν διάστημα.

(2) Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν διεθνῆ κίνησιν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ὑπάρχει καὶ διεθνῆς κίνησις ὑπὲρ τοῦ πολέμου.

χωρίς να επέλθωσιν βλάβαι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου, δοθέντος ὅτι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ ἐνέχει ὡς ψυχικὴν λειτουργίαν τὸν ἀγῶνα καὶ τὸν πόλεμον;

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι, ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν πρέπει νὰ παύσῃ, ἀλλὰ νὰ στραφῇ πρὸς ἄλλους σκοποὺς καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ἀλληλοεξόντωσιν. Ὡς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐντελῶς ἀγρίου ζώου προήχθη εἰς πεπολιτισμένον δεσμεύσας πλείστας ὄσας πρωτογόνους ψυχικὰς λειτουργίας καὶ κατευθύνας τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν πρὸς ἄλλους σκοποὺς, οὕτω εἶναι δυνατόν καὶ ἡ πρὸς πόλεμον ψυχικὴ ἐνέργεια, νὰ παροχετευθῇ ἀλλαχοῦ, χωρὶς ἡ παύσις τῆς λειτουργίας ταύτης νὰ συνεπιφέρῃ διαταραχὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν του. Ὁ ἄνθρωπος παύσας νὰ εἶναι πρωτόγονος καὶ γενόμενος πολιτισμένος δὲν κατέστρεψεν εἰ μὴ μόνον τὴν πρωτόγονον ιδιότητα τῆς ὑποστάσεώς του.

Ἐπομένως εἶναι δυνατὴ ἡ δέσμευσις τῆς πρὸς τὸν πόλεμον ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ἡ διάθεσις αὐτῆς πρὸς σκοποὺς πνευματικούς.

Ὁ ἄνθρωπος ἀσυνειδήτως προαισθάνεται τὴν μελλοντικὴν ταύτην ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσίν του. Δι' ὃ ἐζήσῃ καὶ ζῆ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνίας εἰρήνης.

Τὴν ἐπέλευσιν τῆς ἐποχῆς τῆς εἰρήνης προησθάνθησαν οἱ ἄνθρωποι ἰδίως οἱ ἐμπνευσμένοι ἐξ αὐτῶν, δηλαδὴ οἱ προφῆται, οἱ ποιηταί, οἱ φιλόσοφοι. Πολλοὶ τούτων ἐφαντάσθησαν, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐποχὴ ὑπῆρξε κάποτε εἰς τὸ παρελθόν. Τοῦτο δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐποχὴ αὕτη μέλλει νὰ ἔλθῃ. Ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῷ μέλλοντι θὰ διαπαιδαγωγηθῇ ἀπὸ τῆς ἀγριότητος, τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ κανιβαλισμοῦ εἰς τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν. Ὁ ἄνθρωπος μέλλει νὰ γίνῃ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ μεταπέσῃ πλέον εἰς τὸν κανιβαλισμὸν τοῦ πολέμου. Ἄς μὴ ἀπατώμεθα ὅμως εἰς συντόμους προβλέψεις καὶ προφητείας, διότι ἐπὶ τοῦ παρόντος οὔτε τὸ ἦθος τοῦ ἀτόμου, οὔδὲ ἡ συγκρότησις τῆς κοινωνίας εἶναι

τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποτελῆ ἐχέγγυον διαρκοῦς εἰρήνης.¹

Κάποτε ὅμως θέλει ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα τῆς αἰωνίας εἰρήνης, καθ' ἣν θὰ παύσῃ νὰ ἰσχύῃ τὸ *HOMO HOMINIS LUPUS EST*, τὸ δίδαγμα δὲ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης, τὸ ὁποῖον ὁ θεῖος διδάσκαλος ἐξύψωσε μέχρι τοῦ ἀπολύτου ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ θὰ εὔρῃ πλήρη πραγματοποίησιν.

(1) Ὁ JEAN PAUL ἔγραφε τῷ 1809. «Ἡ ἐποχὴ μας δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἄλλας ἐποχάς διότι ὄχι τὰ κράτη ἀλλὰ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἐργάζονται διὰ τὴν μεταβολὴν του καὶ τὴν ἰσότητά. Καὶ ἡ ἐλαία τὸ δένδρον τῆς εἰρήνης δύναται νὰ ἔχη τὰς ρίζας του οὐχὶ εἰς κήπους, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἰς ὅλην τὴν γῆν. Ἡ πυξίς καὶ ἡ γραφίς, τὰ πλοῖα καὶ ὁ τύπος κατήργησαν τὴν μόνωσιν τῶν λαῶν, οἵτινες συνδέονται νῦν ἐπὶ μιᾶς κλίμακος ἐφόδου καὶ μιᾶς κλίμακος πρὸς τὸν οὐρανόν». Παρὰ τὰς εὐσιώνους ταύτας προβλέψεις τίποτε δὲν μετεβλήθη ἐντὸς μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετίας.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Ἡ ψυχανάλυσις ἢ ἡ ψυχολογία τοῦ Ἀσυνειδήτου Σελ. 215, 1931

Ὁ Καλλιτέχνης καὶ τὸ ἔργον του (Παρατηρήσεις εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ καλλιτέχνου) Σελ. 94, 1932

Αἱ ψυχώσεις καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ψυχῆς Σελ. 208, 1935

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου Σελ. 114, 1935

Μαθήματα ψυχιατρικῆς Σελ. 220, 1946

Στοιχεῖα ψυχοπαθολογίας Σελ. 130, 1946

ΤΙΜΗ ΔΡΑΧ. 2500

Διεύθυνσις Συγγραφέως Ἀθῆναι, Στουρνάρα 57.

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006